

سفری به فرارودان

بررسی اوضاع جغرافیایی، سیاسی، اقتصادی آسیای مرکزی

بهرام امیراحمدیان

مقدمه

می‌شود.

آسیای مرکزی قلمرو محصور در خشکی است و به دریای آزاد راه ندارد. پس از فروپاشی شوروی و استقلال جمهوریهای آسیای مرکزی در سال ۱۹۹۱، این قلمرو از اثر وای سیاسی - اقتصادی طولانی مدت خود خارج شد. با توجه به توانهای محیطی بسیار ارزشمندی که از نظر فلزات رنگین و کیمیا از قبیل اورانیوم، طلا، تیتانیوم و منگنز و فلزات صنعتی از جمله آهن، روی، مس و نیز منابع سرشار نفت و گاز که در منطقه وجود دارد، این منطقه از اهمیت خاصی برای جهان غرب برخوردار شده است. به همین جهت آسیای مرکزی به محل برخورد قدرتهای بزرگ غرب و شرق تبدیل شده است. روسیه به منطقه به عنوان قلمرو امنیتی خود می‌نگرد و آمریکا به دنبال یافتن منابع نفتی جدیدی برای جایگزینی با منطقه خاورمیانه است. پس از ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱، ایالات متحده آمریکا به بهانه مبارزه با تروریسم بین‌المللی وارد منطقه شده و می‌خواهد سیطره خود را در منطقه گسترش دهد. روسیه نیز خواهان حفظ حضور خود در منطقه امنیتی سنتی خود در «خارج نزدیک» است. به همین سبب این دو قدرت منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای نقش مهمی در ثبات و امنیت و نیز بی‌ثباتی و ناامنی منطقه داشته و خواهند داشت.

آسیای مرکزی یا همان «ورارده» یا «فرارود» و «فرارودان» است که اعراب آن را ملوآءالنهر و غربیها آن را «Transoxiana» می‌نامند سرزمینی است واقع در مرکز قاره آسیا که از غرب به دریای خزر، از شرق به چین، از شمال به خط تقسیم آبهای حوضه رودهای آرال - ایرتیش و شتهای جنوبی روسیه و از جنوب به ایران و افغانستان محدود است. این محدوده از ۵ جمهوری قزاقستان، قرقیزستان، ازبکستان و ترکمنستان (جمهوریهای ترک‌زبان) و تاجیکستان (جمهوری تاجیک‌زبان)، از جمهوریهای شوروی سابق تشکیل شده است که پس از فروپاشی شوروی در سال ۱۹۹۱ استقلال خود را به دست آوردند. این سرزمین از شمال به مرزهای شمالی قزاقستان و مرزهای جنوبی روسیه، از شرق به جمهوری خلق چین (به ترتیب از شمال به جنوب در همسایگی قزاقستان، قرقیزستان و تاجیکستان) از جنوب با افغانستان (به ترتیب از شرق به غرب در همسایگی تاجیکستان، ازبکستان و ترکمنستان) و ایران (فقط در همسایگی جنوب ترکمنستان با ایران) محدود می‌شود. آسیای مرکزی در غرب به دریای خزر (سواحل شرقی خزر در حد غربی دو جمهوری به ترتیب از جنوب به شمال با ترکمنستان و قزاقستان) محدود

کشورهای آسیای مرکزی مهد تمدن ایرانی و اسلامی هستند. اغلب مسلمانان منطقه سنی مذهب هستند و گرایشهای مذهبی و هویتیابی مجدد آنان سبب تنشهایی در منطقه بین دولت‌مردان پازمانده از دوره شوروی و مردمی شده است که خواهان دموکراسی و آزادی هستند؛ چیزی که در کنار علل اقتصادی و سیاسی دیگر، سبب فروپاشی شوروی شد. اکنون آسیای مرکزی پل ارتباطی شرق - غرب و شمال و جنوب آسیا شده و از موقعیت ممتازی برخوردار شده است.

تا سالهای ۱۹۲۴ و ۱۹۲۵، آسیای مرکزی را «ترکستان» (در منابع مختلف «ترکستان غربی» یا «ترکستان روس» در مقابل سین کیلگ که ترکستان چین یا ترکستان شرقی) می‌نامیدند. در بعضی از منابع جغرافیایی «آسیای میانه» نیز به کار برده شده است که اصطلاحی نادرست است. این موضوع از آنجا نشئت گرفته است که بنا به ناگذاری روسها بوده و در روسی «سردنی آزی» (آسیای میانه) نامیده می‌شد. این اصطلاح بیشتر از سوی روسها در دوره شوروی به کار برده می‌شد که در این نوره کشور را به ۱۸ «منطقه اقتصادی» (اکنون بیجسکیه رایونی) تقسیم می‌شد که چهار جمهوری قرقیزستان، تاجیکستان، ترکمنستان و ازبکستان در مجموع یک منطقه اقتصادی را به نام «سردنی آزی» (آسیای میانه) و قزاقستان نیز به تنهایی یک منطقه اقتصادی به همین نام «کازاخستان» را تشکیل می‌داد. در عین حال یک

اصطلاح جغرافیایی در بین جغرافیدانان روس به نام «تسترانایا آزی» (آسیای مرکزی) تعریف شده است که عبارت است از منطقه‌ای طبیعی که در قسمت داخلی قاره آسیا واقع شده و از شرق به جنوب رشته کوههای «حیثگان» بزرگ و «تای خلشان»، از جنوب به چاله تکتونیک هند و برهماپوترا، از غرب و شمال به قزاقستان شرقی، آلتای و رشته کوههای شرقی و غربی «سایان» محدود می‌شود. مساحت منطقه آسیای مرکزی مذکور (یا به اعتباری «آسیای داخلی») بین ۵ تا ۶ میلیون کیلومتر مربع گزارش شده است. قسمتهای زیادی از جمهوری خلق چین و جمهوری مغولستان در آسیای مرکزی موصوف قرار می‌گیرند. بنابر این منظور از «آسیای مرکزی» در این بررسی همان محدوده‌ای است که در آغاز بدان اشاره شد و در تمام ادبیات سیاسی بالاتفاق همان «آسیای مرکزی» یا «Central Asia» می‌نامند. بنابراین کاربرد «آسیای میانه» یا «آسیای مرکزی» که در ادبیات سیاسی در رسانه‌های گروهی به کار برده می‌شود، یک معنی و مفهوم را ارائه می‌دهد که همان پنج جمهوری مسلمان نشین منطقه است. اگر چه اصطلاح «آسیای مرکزی» که از سوی

وزارت امور خارجه به کار برده می‌شود و در زبان انگلیسی به آن «Central Asia» می‌گویند اصلاح است. زیرا هیچ‌گاه در انگلیسی به آن «Middle Asia» (آسیای میانه) گفته نمی‌شود.

بیشتر قلمرو آسیای مرکزی را اراضی هموار تشکیل می‌دهد. در این سرزمین، کوههای مرتفعی چون «تیان شان» (بلندترین نقطه آن قله «پامیر» [پیروزی] با ارتفاع ۷۴۴۴ متر) و «پامیر» (بلندترین نقطه آن قله کمونیسیم یا «شاه تیرانداز» = اشاره به «آرش کمانگیر» با ارتفاع ۷۴۹۵ متر) و یابانهای وسیعی چون «قاراقوم» و «قزل قوم» قرار دارند. اغلب اراضی هموار دارای اقلیم خشک و مناطق کوهستانی آن اقلیم مداری دارد.

مساحت آسیای مرکزی حدود چهار میلیون (۳۹۹۴/۴ هزار) کیلومتر مربع است. آسیای مرکزی خاستگاه فرهنگ و تمدن ایران زمین است. شهرهای باستانی چون نسا (پایتخت اشکانیان) و مرو و آمل (چارجوی کنونی) در ترکمنستان، پنجیکت در تاجیکستان، سمرقند، بخارا و خیوه در ازبکستان و فرغنه در آسیای مرکزی قرار دارد که شهرهای ایرانی است. رودهایی چون آمودریا (جیحون)، سیر دریا (سیحون)، زرافشان، پنج، سرخان دریا در آسیای مرکزی جاری است و دریاچه آرال (دریای خوارزم) در این قلمرو قرار دارد. بزرگانی چون رودکی سمرقندی، ناصرخسرو قبادیانی مروزی، خوارزمی، فرایبی، بوعلی سینا و دهها تن دیگر از مشاهیر علم و ادب و فرهنگ ایران زمین، از آسیای مرکزی برخاسته‌اند.

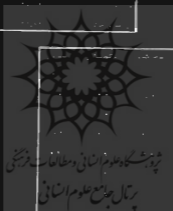
اوضاع تاریخی

در اراضی آسیای مرکزی نخستین آثار مربوط به انسان در دوره پارینه‌سنگی یافت شده است. پس از تلاشی گروههای اجتماعات نخستین، در پایان هزاره دوم و اوایل هزاره اول پیش از میلاد، دولت‌های برده‌داری (بلخ، سفد، خوارزم) به وجود آمد. آسیای مرکزی که در اواسط قرن ۶ پیش از میلاد و تحت حکومت هخامنشیان قرار داشت، طی سالهای ۲۲۷-۲۲۹ پیش از میلاد توسط سپاهیان اسکندر مقدونی فتح شد. در قرون سوم تا اول پیش از میلاد، در آسیای مرکزی دولتهای پارت، پادشاهی یونان، باکتريا (بلخ)، و برخی دیگر پا به عرصه وجود گذاشتند. در دوره پادشاهی کوشانیان، آسیای مرکزی در اوج شکوفایی خود بود. در قرون ۴ تا ۵ میلادی که دولت هپتالیان به وجود آمده بود، بعدها در «امپرنشین ترک» ادغام شد.

پس از ظهور اسلام و حمله اعراب به ایران، آسیای مرکزی در قرن دوم هجری، تحت حکومت مسلمانان قرار داشت و در قرن سوم از سلطه آنان خارج شد. در آسیای مرکزی و

ردیف	عنوان	نویسنده	تاریخ	محل	توضیحات
۱	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۲	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۳	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۴	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۵	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۶	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۷	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۸	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۹	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۱۰	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	

ردیف	عنوان	نویسنده	تاریخ	محل	توضیحات
۱۱	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۱۲	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۱۳	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۱۴	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۱۵	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۱۶	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۱۷	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۱۸	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۱۹	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۲۰	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	

ردیف	عنوان	نویسنده	تاریخ	محل	توضیحات
۲۱	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۲۲	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۲۳	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۲۴	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۲۵	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۲۶	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۲۷	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۲۸	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۲۹	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	
۳۰	تاریخ اسلام	ابو جعفر محمد باقر	۱۳۰۲	تهران	

قلمروهای همسایه آن، حکومت‌های ایرانی طاهریان، سامانیان و بعدها «قراخانیان» به وجود آمد.

در قرون ۳ تا ۶ هجری، اقوام ترکمن، ازبک و تاجیک به ظهور رسیدند. در این دوره مناسبات اقتصادی گسترش یافت و سمرقند و بخارا، اورگنج و مرو به مراکز مهم مسلمانان تبدیل شدند. در سال ۶۱۶ هجری، آسیای مرکزی به تصرف مغولها درآمد. در قرن دهم، دولت شیبانیان (از سال ۹۶۵ «امیرنشین بخارا» نامیده شد) اداره امور را بر عهده داشت، امیرنشین خیره تاسیس و ارتباط با روسیه گسترش یافت.

طی دهه‌های ۶۰ تا ۸۰ قرن ۱۹ میلادی، آسیای مرکزی براساس قرارداد ۱۸۸۱ آخال از ایران منتهز، و در امپراطوری روسیه ادغام شد. این قلمرو، همچون مستعمره‌ای برای روسها شد. نظام اداری به‌کار برده شده توسط تزارها، منافع اقتصادی و ملی مردم محلی را در نظر نمی‌گرفت. مردم آسیای مرکزی تحت ستم مضاعف قرار داشتند. برقراری ارتباط این نقاط با روسیه سبب گسترش توسعه اقتصادی شد. اگر چه این قلمرو جلب بازارهای داخلی روسیه شده و در نهایت سبب آغاز مناسبات سرمایه‌داری شد، ولی به مستعمره‌ای کشاورزی و منبئی برای تامین مواد خام ارزان و بازار فروش محصولات صنعتی روسیه تبدیل شد.

طی سالهای ۱۹۰۳ - ۱۹۰۵ روسیه به طور فعال شرکت داشت. در نوامبر سال ۱۹۱۷ تا مارس ۱۹۱۸ در اکثر نقاط آسیای مرکزی حکومت شوراهای برپا شد. در سال ۱۹۱۸ «جمهوری خودمختار ترکمنستان» و در سال ۱۹۲۰ «جمهوری شوروی خوارزم و بخارا» تاسیس شد. در سالهای ۱۹۲۰-۱۹۳۰ جمهوریهای مترقی شوروی ازبکستان، ترکمنستان، قزاقستان، تاجیکستان و قرقیزستان تشکیل شد. در نتیجه انقلاب، مراحل صنعتی شدن و اشتراکی شدن کشاورزی، ملل آسیای مرکزی بدون ورود به مرحله سرمایه‌داری، به مرحله سوسیالیزم قدم گذاشتند.

موقعیت اقتصادی - جغرافیایی و منابع طبیعی
جمهوریهای آسیای مرکزی در جنوبیترین قسمت شوروی سابق واقع شده‌اند. حدود ۱۳ مساحت این جمهوریها در بالای مدار ۴۰ درجه شمالی واقع شده‌اند. این جمهوریها در شرق و جنوب با چین، افغانستان و ایران هم‌مرز هستند. مرزهای شرقی از بلندترین ارتفاعات «تیان‌شان» و «پامیر - آلی» و مرزهای جنوبی از بلندترین نقطه رشته‌کوههای «کبه‌داغ» می‌گذرد. عبور از این رشته‌کوههای سر به فلک کشیده، فقط از طریق گذر از دره‌های تنگ و اراضی واقع در بین کوهها، امکانپذیر است. از کوشکا - که جنوبیترین نقطه آسیای مرکزی است - به افغانستان، جاده‌ای اتومبیل‌رو

احداث شده است. از طریق این جاده، مبادلات بین منطقه و افغانستان انجام می‌شود. راه‌های دریایی خزر، ارتباط بین جمهوریهای آسیای مرکزی و قفقاز را فراهم می‌آورد و از طریق کانال «دن - ولگا» ارتباط منطقه با دریاهای آزاد امکانپذیر می‌شود. در شمال، دشتهای هموار قزاقستان و کوههای کم‌ارتفاع منطقه، ارتباط بین آسیای مرکزی با روسیه را توسط راه‌آهن تسهیل می‌کنند.

در چشم‌انداز جغرافیایی و ساختارهای اقتصادی جمهوریهای آسیای مرکزی، مشابهتهای چندی وجود دارد. جمهوریهای ازبکستان، قرقیزستان، ترکمنستان و تاجیکستان، منطقه اقتصادی واحدی را تشکیل می‌دهند که به استحصال پنبه و استخراج نفت، گاز و فلزات الوان تخصص یافته و بنیانهای اقتصادی آنها در همکاری بین این فعالیتها شکل گرفته بود. قزاقستان نیز به جهت وسعت خاک و فعالیتهای اقتصادی بسبب آفراسیاب، خود یک منطقه اقتصادی واحدی را تشکیل می‌داد. مسئله عمده این جمهوریها، استفاده و بهره‌برداری از این ثروتهای خدادادی است.

حوضه آبریز آسیای مرکزی، حوضه‌ای داخلی است. صحرای وسیع، ثروتهای طبیعی نهفته و رشته کوههای بلند، استفاده از منابع طبیعی منطقه فعالیتهای اقتصادی راه را پیچیده می‌سازد. در برابر این مسئله، آسیای مرکزی با شرایط لازم برای تولید پنبه انطباق دارد: تابستان گرم و طولانی، خاکها به‌خصوص خاکهای واقع در بین پایکوهها و دشتهای حاصلخیزی طبیعی آنها و آب لازم برای آبیاری.

رودخانه‌های آسیای مرکزی، منابع مهم آبیاری و تولید انرژی هستند. این منابع به طور ناساوی در منطقه توزیع شده‌اند. این رودخانه‌ها، پس از سرچشمه گرفتن از رشته‌کوههای بلند، وارد دشتهای می‌شوند و از طریق کانال، همه آنها برای آبیاری مورد استفاده قرار می‌گیرند. به همین سبب در دامنه کوهها به خوبی از آب آنها استفاده می‌شود. واحه‌های مهم آسیای مرکزی در این نواحی واقع شده‌اند. فقط رودهای عظیم و پرآبی چون آمودریا و سیردریا، توانسته‌اند از صحاری گرم و سوزان گذشته و به دریاچه آرال بریزند. برای تامین آب مورد نیاز واحه‌های واقع در صحاری، تجهیزات و کانالهای آبیاری و سدهای مخزن ساخته شده که اعتبارات هنگفتی را به خود اختصاص داده‌اند. رودهای آسیای مرکزی به اقیانوس راه ندارند.

انرژی هیدروالکتریک تولیدی آسیای مرکزی، برابر ۱۶ کل انرژی تولیدی شوروی سابق است. تولید انرژی هیدروالکتریک و آبیاری، مهمترین فعالیت اقتصادی است. این فعالیت، توسط تجهیزات انتقال آب فراهم می‌شود که شامل ساختمان سدها، ذخایر و منابع آب، تاسیسات

تولید کشاورزی جمهوریهای آسیای مرکزی در سال ۱۹۹۸ (هزار تن)

نوع محصول کشاورزی	قرقستان	قرقیزستان	تاجیکستان	ترکمنستان	ازبکستان
گندم	۲۷۴۶	۱۱۹۰	۷۴۰	۶۰۰	۲۰۰۹۹
شکلوات	۲۲۶	۰	۲۹	۵۵	۲۲۰
جو	۰	۱۹۴	۰	۰	۵۳
ذرت	۱۳۷	۱۹۰	۹۲	۵۰	۲۰۰
پنبه	۱۲	۰	۰	۰	۰
سیبزمینی	۱۲۶۳	۷۲۲	۱۱۸	۲۵	۸۱۲
پاپا	۲۰۴	۷۵	۱۵۲	۱۲۰	۰
کوبه‌مرنگ	۲۲۹	۰	۲۹۱	۱۷۵	۰
نمک	۱۶۵	۲۲	۰	۷۰	۰
خاموش	۱۱۵	۲۱	۰	۲۵	۰
منسوجات	۳۰۶	۲۱	۱۵۵	۳۰	۰
سایر منسوجات	۰	۲۵	۲۲	۰	۲۰۸۵
چمنبرند	۲۱۵	۲۵۸	۰	۰	۰
پنبه (کش)	۴۲	۲۲	۱۵۲	۲۰۰	۱۶۲
نمک پنبه	۵۷	۰	۰	۰	۱۹۲۲
بوم‌کشورگان	۰	۰	۰	۰	۰
توتون (برگ)	۰	۵۸	۰	۰	۰
سگور	۰	۰	۰	۰	۵۸۵
—	۰	۰	۵۲	۲۰	۰
زیرکوب	۰	۰	۰	۰	۰
مطر و ششلی	۰	۰	۰	۰	۰
—	۰	۰	۰	۰	۰
سایر میوه‌ها	۰	۰	۰	۰	۲۲۱

تولیدات داخلی جمهوریهای آسیای مرکزی در سال ۱۹۹۸ (هزار تن)

نوع تولیدات داخلی	قرقستان	قرقیزستان	تاجیکستان	ترکمنستان	ازبکستان
گوشت گاو	۲۵۷	۰	۱۴	۰	۰
گوشت گوسفند	۱۱۹	۰	۲۰	۰	۰
گوشت بز	۵	۰	۰	۰	۰
گوشت خوک	۷۲	۰	۳۱	۰	۰
گوشت ماهی	۲۱	۰	۰	۰	۰
سایر انواع گوشت	۷۱	۰	۰	۰	۰
شیر گاو	۳۴۵	۰	۱۱۷	۰	۰
شیر گوسفند	۲۱	۰	۰	۰	۰
شیر بز	۰	۰	۰	۰	۰
پنیر	۵	۰	۰	۰	۰
کره	۵	۰	۰	۰	۰
لحم‌مرغ	۷۰	۰	۵	۰	۸۲
سبزی	۱	۰	۰	۰	۰
پشم نرگه	۱۱	۰	۱۲	۰	۱۸
پشم شسته شده	۱۵	۰	۵	۰	۱۹
پشم گوسفند	۷	۰	۰	۰	۰

نیروگاههای آبی و سیستم شبکه‌های کانالهای اصلی آسیای است. کانالهای اصلی به کانالهای فرعی منسحب می‌شوند، سپس کانالهای کوچکتر آب مورد نیاز اراضی را از شاخه‌های فرعی تأمین می‌کند.

منابع معدنی مهم آسیای مرکزی را نفت، گاز، فلزات رنگین از جمله مس و طلا و مواد اولیه متنوع شیمیایی تشکیل می‌دهد.

جمعیت و نیروی انسانی

آسیای مرکزی از دیرباز محل سکونت انسانها بوده است، ولی شیوه زندگی و فعالیت مردم منطقه، در شکلهای متنوعی تکوین یافته است. تاجیکها که از قدیمیترین ساکنان منطقه‌اند، و نیز ازبکها که به این منطقه کوچ کرده‌اند، زندگی یکجانشینی را انتخاب کرده، با استفاده از منابع آب و خاک غنی، در کشت غلات و حبوبات و پرورش پنبه، برکتان میوه و انگور تجربیات فراوان آموختند. این اجتماعات، شهرها بنا کرده و رموز پرورش کرم ابریشم را آموختند. ترکمنها، قریزها و قاراقالپاها، زندگی کوچ‌نشینانی داشتند و از شهر و شهرنشینی تجربه چندانی نداشتند. یورش کوچ‌نشینان به شهرها و روستاها، برده‌داری، تضعیف حقوق زنان و عوامل دیگر، سبب عقب ماندگی ملل آسیای مرکزی شد و توسعه و گسترش شهرنشینی را به تعویق انداخت.

پس از الحاق آسیای مرکزی به روسیه، در قرن نوزدهم راه‌آهن کراننودسک به تاشکند احداث و در نتیجه صدور پنبه، پشم، ابریشم و بعضی از محصولات کشاورزی به روسیه، سبب دگرگونی در ساختارهای اقتصادی منطقه شد. از همین دوره است که روسیه در صحنه آسیای مرکزی به ایفای نقش پرداخته است. روسها در واحه‌های حاصلخیز مستقر و اقدام به ایجاد استراگراهاها کردند.

پس از برقراری حکومت شوروی در آسیای مرکزی، ساختارهای اقتصادی و فرهنگی منطقه دگرگون شد. اتحاد بین ملل مختلف آسیای مرکزی نیز سبب این دگرگونی شده است و در قالب جمهوریهای متحده، جمهوری، ولایات و مناطق خودمختار حیات خود را آغاز کردند. در هر یک از جمهوریها، آکادمی علوم و دانشگاه تأسیس شد و در موسسات آموزش عالی، تعداد زیادی دانشجو و نیروی انسانی متخصص مورد نیاز در بخشهای اقتصادی تربیت شدند.

ساکنان آسیای مرکزی عمدتاً در دشتهای رودخانه‌ای و واحه‌های واقع در بین کوهستانها زندگی می‌کنند. تراکم جمعیت در واحه‌ها، بسیار بالا و بیش از ۱۰۰ نفر در کیلومتر مربع است. این در حالی است که در صحاری بزرگ و

گسترده، امکانی برای زیستن وجود ندارد و این مناطق عمدتاً غیرمسکونی هستند.

کوهستانها در اسکان جمعیت نقش اساسی داشته‌اند که با ارتفاع آنها ارتباط مستقیم دارد؛ به طوری که تا ارتفاع ۱۵۰۰ متری، فعالیت زراعت و باغداری گسترش یافته و اکثریت جمعیت را به خود مشغول داشته است. در مناطق دارای ارتفاع بیش از ۱۵۰۰ متری، فعالیت عمده اقتصادی دامداری است. در این مناطق استقرارگاههای دائمی به ندرت دیده می‌شود، درحالی که سرپناهمای موقت چوپانان و دامداران به‌طور گسترده‌ای نمایان است.

ملل آسیای مرکزی به داشتن میزان بالای زاد و ولد و خانوارهای پرولادا شهرت دارند. در این رابطه، نیروی انسانی منطقه ۵۰ درصد جمعیت را تشکیل می‌دهد. با در نظر گرفتن این موضوع، منطقه به اندازه مورد نیاز نیروی انسانی دارد. از دیگر خصوصیات منطقه آسیای مرکزی، جمعیت روستایی آن است. این مسئله در ارتباط با گسترش کشاورزی متمرکز است. در عین حال و به طور استثناء، نسبت جمعیت شهری در ترکمنستان، بیش از سایر جمهوریهای آسیای مرکزی است.

در سال ۱۹۸۹ براساس اطلاعات سرشماری، آسیای مرکزی ۳۲/۶ میلیون نفر جمعیت داشت و تراکم آن برابر ۲۶/۳ نفر در کیلومتر مربع بود. جمعیت شهری آن در همین سال ۳۹/۶ درصد بوده است. قربانهای قومی و فرهنگی ملل آسیای مرکزی سبب اتحاد و یگانگی آنها شده است.

روسهائی که در نیمه دوم قرن ۱۹ به آسیای مرکزی کوچ کرده‌اند، همچنین اقوامی مانند تاتارها، باشقیرها، موردواها، ارمنه، آذربها و دیگران، رقم قابل توجهی از جمعیت آسیای مرکزی را تشکیل می‌دهند. در این سرزمین، کره‌ایها، اویغورها، دوغانها، اعراب، بلوچها و کردها زندگی می‌کنند. اغلب جمهوریهای آسیای مرکزی، کشورهای کثیرالمله هستند. حدود ۷۰ درصد جمعیت آسیای مرکزی را اقوام گروه آلتائی تشکیل می‌دهد (ازبکها، قریزها، ترکمنها، قاراقالپاها، تاتارها، اویغورها). گروه زبانهای هند و اروپایی نیز ۱۱ درصد جمعیت را تشکیل می‌دهد که عمدتاً از گروه زبانهای ایرانی هستند (تاجیکها، یغناویه، اقوام پامیری، کردها، بلوچها). اکثریت ازبکها و تاجیکها که در سمرقند و بخارا زندگی می‌کنند، به هر دو زبان آشنایی دارند. دوختانها با لهجه تانسوی چینی، کره‌ایها به زبان مادری خودشان، یهودیها به لهجه مخصوصی از زبان تاجیکی، اعراب به زبانهای ازبکی یا تاجیکی و قاراجیها به زبان تاجیکی تکلم می‌کنند. روسها و اکراینیهایی ساکن شهرها (به‌خصوص افراد میانسال) به زبان اقوام ساکن در اطراف خود آشنایی

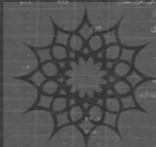

عدد دامنه‌های جمهوری‌های آسیای مرکزی
در سال ۱۹۹۸ (هژدوژری)

تور تولید صنعتی	فرانسه	فرانسه	فرانسه	فرانسه
۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱	۱	۱	۱	۱
۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱	۱	۱	۱	۱
۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰

تور تولید صنعتی	فرانسه	فرانسه	فرانسه	فرانسه
۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱	۱	۱	۱	۱
۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱	۱	۱	۱	۱
۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱	۱	۱	۱	۱
۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱	۱	۱	۱	۱
۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱	۱	۱	۱	۱
۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱	۱	۱	۱	۱
۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱	۱	۱	۱	۱
۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱	۱	۱	۱	۱

تولیدات صنعتی جمهوری‌های آسیای مرکزی در سال ۱۹۹۸
شامل انواع و اقسام پارچه
مجله 2, The Europa World Year Book 2000, Europa Publications, Vol 2

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
سالنامه علوم انسانی

دارند. زبان روسی به تدریج به زبان ارتباطی بین اقوام و ملل مختلف تبدیل شده است. از نظر مردم‌شناسی، مردم آسیای مرکزی ترکیب‌های متفاوتی دارند. تاجیکها و ازبکها در گروه اروپایی، قرقیزها، قزاقها و قاراقاپاقها در مخلوطی از گروه اروپایی - مغولی و ترکمنها در گروه اروپایی - مدیترانه‌ای قرار دارند. دین اسلام به‌ویژه مذهب تسنن که اکثر مردم منطقه پیرو آن هستند، از گذشته در بین اقوام اصلی آسیای مرکزی گسترش یافته است.

اقتصاد

در آرم هر یک از جمهوریهای آسیای مرکزی در دوران حکومت شوروی نقشی از غوزه پنبه وجود داشت و این امر نشان‌دهنده نقش پنبه در اقتصاد این جمهوریها بود. منطقه اقتصادی آسیای مرکزی براساس تولید پنبه شکل گرفته بود. بیش از ۹۰ درصد پنبه تولیدی شوروی سابق در جمهوریهای آسیای مرکزی به‌دست می‌آید. پس از ایالات متحده آمریکا، آسیای مرکزی مقام دوم در تولید پنبه در جهان را دارا بود. آسیای مرکزی از نظر عملکرد محصول، بیش از ۲/۵ تن پنبه در هر هکتار، مقام اول را در جهان به خود اختصاص می‌داد.

تولید پنبه در آسیای مرکزی در بخشهای مختلف اقتصادی تاثیر داشت و اساس ترکیب تولید آن را تشکیل می‌داد. علاوه بر تولید پنبه، پرورش کرم ابریشم، تاکداری، باغداری و پرورش گوسفند برای تولید پوست «قراگل» و پشم، از فعالیت‌های مهم دیگر بخش کشاورزی منطقه است.

در زراعت آبی جمهوریهای آسیای مرکزی، هم از زمینهای آبی و هم دیم بهره‌برداری به عمل می‌آید. این دو نوع زراعت، در ارتباط با ترکیب محصولات کشاورزی و کشاورزی صنعتی است.

در اراضی آبی، پرورش نباتات، نیروی انسانی زیاد و وسایل بسیاری را طلب می‌کند، به همین سبب است که در این نوع اراضی، آن چنان محصولات باید کشت شود که کشت آنها در سایر اراضی امکانپذیر نباشد. این محصولات شامل پنبه، شلتوک، تهراب و سیبزی است. در آسیای مرکزی در بعضی نواحی چغندر قند، شاهانه، کنف و گندم کشت می‌شود. اگر چه پنبه در سرزمین اصلی خود (مکزیک) یک محصول چند ساله است، ولی در شرایط اقلیمی آسیای مرکزی گیاهی یکساله است. پنبه در اوایل بهار کشت می‌شود که محصول آن در اواخر پاییز جمع‌آوری می‌شود. محصول پنبه در طول تابستان ۵ تا ۶ بار آبیاری می‌شود و نیاز به مراقبت فراوان دارد. در اراضی پنبه به طور تناوب یونجه سیاه کشت می‌شود. یونجه سیاه سبب تغذیه اراضی پنبه از زرت می‌شود و خود به مصرف دام می‌رسد. در طول

سال از کشت یونجه، چند بار محصول جمع‌آوری می‌شود. اراضی دیم در دامنه کوهها و مناطق کوهستانی واقع شده است. این اراضی توسط بارانهای اوایل بهار آبیاری می‌شود و محصول آن قبل از فرارسیدن فصل گرمای تابستان جمع‌آوری می‌شود.

زراعت آبی در مواقع استثنایی، تا ارتفاع ۱۰۰۰ تا ۱۵۰۰ متری کشت می‌شود. زراعت دیم تا ارتفاعات زیاد کشت می‌شود. محصول جو در ارتفاعات بالا هم به عمل می‌آید.

ترکیب کشت آبی و دیم در هر یک از جمهوریهای آسیای مرکزی متفاوت است. در اراضی هموار کشت دیم بسیار اندک است. هر چه اراضی کمپوری در بالاتر از سطح دریا قرار دارد، به همان میزان امکان کشت دیم بیشتر می‌شود. زراعت آبی و دیم در ارتباط با دامداریهای استپی و آبی است.

در مراتع استپی گوسفند «قراگل» و شتر، و در مراتع آبی گاو، گوسفندان دارای پشم الیاف ظریف و گوسفندان گوشتی پرورش داده می‌شوند. در کوهستانهای قرقیزستان پرورش گله‌های اسب رونق دارد. در نواحی کوهستانی «پامیر» و «تیان‌شان»، یک (گاو پامیری) پرورش داده می‌شود. در ارتباط با علوفه حاصل از مزارع واقع در واحه‌ها (غلات، نباتات ریشه‌ای و علوفه یونجه سیاه) گاوهای شیری نگهداری می‌شود. در واحه‌ها نیز درختان توت کاشته و کرم ابریشم پرورش داده می‌شود.

در آسیای مرکزی در کنار محصولات ارزشمند کشاورزی و تولید فرآورده‌های دامی، صنایع نیز نقش مهمی دارند. در این منطقه، صنایع گوناگونی استقرار یافته‌اند. بسیاری از این صنایع در ارتباط با کشت پنبه است و در کنار آن رشته فعالیت کشاورزی - صنعتی را پدید آورده است. در تمام واحه‌ها، کارخانه‌های پنبه پاک‌کنی استقرار یافته‌اند. در این کارخانه‌ها تخم پنبه و ضایعات آن از الیاف پنبه جدا می‌شود. پنبه هم به مصرف کارخانه‌های ریسندهی می‌رسد و هم به خارج از منطقه صادر می‌شود. از تخم پنبه که ۶۰ تا ۶۵ درصد محصول پنبه را تشکیل می‌دهد، در کارخانه‌های روغن‌کشی، روغنهای نباتی تهیه می‌شود. در کارخانه‌های ریسندهی و بافندگی آسیای مرکزی نیز پارچه‌های گوناگون تولید می‌شود. ماشین‌سازی، حلقه مهم ارتباط این رشته فعالیتهاست. این رشته صنایع ماشین‌آلات پنبه جمع‌کنی، کارخانه‌های پنبه‌پاک‌کنی، و ماشین‌آلات ریسندهی و بافندگی و وسایل و لوازم کار مورد نیاز را تولید می‌کنند. صنایع شیمیایی نیز کودهای ازته و فسفره و سموم نباتی را تولید می‌کنند.

علاوه بر صنایعی که در ارتباط با فعالیت پنبه کاری است، در

آسیای مرکزی صنایع نفت و گاز و صنایع فلزات رنگین به وجود آمده است که از جمله فعالیتهای تخصصی و وابسته به هم در جمهوریهای آسیای مرکزی است. پس از پایان جنگ نوم جهانی در «بک‌آباد» ازبکستان صنایع ذوب فولاد تأسیس شده است، ولی برای تأمین فولاد مورد نیاز صنایع در حال گسترش ماشین‌سازی، آن را از سایر مناطق تأمین می‌کنند.

صنایع سنگین (نفت، گاز، ذوب فلزات رنگین) زمینه تولید زنجیره‌های را به وجود آورده‌اند. این صنایع در کنار رشته‌های صنایع کشاورزی، محتملهای تولیدی کشاورزی - صنعتی را به وجود آورده‌اند که اساس نواحی اقتصادی آسیای مرکزی را تشکیل می‌دهند.

انرژی الکتریکی مورد نیاز جمهوریهای آسیای مرکزی از منابع آبی و سوختهای معدنی (گاز، ذغال‌سنگ و نفت) تأمین می‌شود. در جمهوریهای قرقیزستان و تاجیکستان بیشترین مقدار انرژی الکتریکی از نیروگاههای آبی تأمین می‌شود. این در حالی است که در جمهوری ترکمنستان کلیه انرژی الکتریکی مورد نیاز، از نیروگاههای حرارتی به دست می‌آید. در بین جمهوریهای آسیای مرکزی بیشترین مقدار انرژی حرارتی در ازبکستان تولید می‌شود (نیروگاههای حرارتی «انگرن»، «تاشکند»، «نوائی» و نیروگاه برق آبی «چارواک» بر روی رودخانه «چیرجیک»)

علاوه بر موارد یاد شده قزاقستان به عنوان

کشوری صنعتی و معدنی بزرگ آسیای مرکزی در بخش صنعت و معدن در سال ۱۹۹۸ تولیدات صنعتی و معدنی زیر را داشته است: فولاد خام ۳۱۲۵ هزار تن، سنگ آهن ۸۶۹۲ هزار تن، سنگ مس (ظرفیت فلز) ۳۲۷ هزار تن، سنگ نیکل (ظرفیت فلز) ۶۰۰۰ هزار تن، بوکسیت (ظرفیت فلز) ۲۴۰۰ هزار تن، چدن ۲۵۳۶ هزار تن، سنگ سرب (ظرفیت فلز) ۳۱ هزار تن، سنگ روی (ظرفیت فلز) ۲۲۵ هزار تن، سنگ منگنز (ظرفیت فلز) ۳۹۹ هزار تن، کرومیت (ظرفیت فلز) ۱۶۰۰ هزار تن، نیتاتیوم (ظرفیت فلز) ۱۲۰۰۰ هزار تن، وانادیوم (ظرفیت فلز) ۱۰۰۰ تن، اورانیوم (ظرفیت فلز) ۱۰۰۰ هزار تن و طلا ۱۸۰۰۰ کیلوگرم.

شهرهای آسیای مرکزی

سابقه شهرنشینی در آسیای مرکزی به گذشته‌های دور تاریخی می‌رسد. نخستین شهرهای منطقه در این بخش از آسیا شکل گرفته است. شهرهای مهم هر یک از جمهوریهای آسیای مرکزی را می‌توان به شرح زیر نام برد: ازبکستان: تاشکند (پایتخت جمهوری)، سمرقند، اندیجان، بخاره، فرغانه، خوقند، خیوه، نوکوس، کارشی، چیرجیک، انگرن، اورگنج، مرغیلان، آمالیک، نوائی، بیژاک، ترمذ.

ترکمنستان: عشق‌آباد، پایتخت)، چارجو(آمل)، مرو، تاش، حوض، بایراملی، سرخس، ترکمنباشی، گوک تپه، تجن، تاجیکستان: دوشنبه (پایتخت)، خجند، کولاب، خاروق، قرغان تپه، پنجیکت، تورسونزاده، کافرنهان، سربند، اسفره، نورک، قبادیان، رشت، قرقیزستان: بیشکک (پایتخت)، اوش، جلال‌آباد، بالیقچی (سابق ریپاچیه)، کارابلان، کاراکول، تاش کومور، توکمان، تالاس، چولپون آتا، نارین.

قزاقستان: آستانه (پایتخت از سال ۱۹۹۸، نام سابق آن تسلینوگراد)، آلماتی (بزرگترین شهر کشور که تا سال ۱۹۹۸ پایتخت بود)، کاراگاندا، چیمکنت، پاولودار، سمی پالاتینسک، اوست - کامونگورسک، طراز، آکتوبینسک، یرتولپولوسک، کومنانای، اورالسک، تمیرتانو، آکتائو (سابق شوچنکو) قزل‌اوردا، آتیرائو (سابق گوری‌یف)، کوکچتانو، اکیباتور، رودنی، تالدا - کورگان، جزکازگان.

عشق‌آباد

عشق‌آباد (یا اشک‌آباد، برگرفته از نام «اشک» پادشاه و بنیانگذار امپراطوری اشکانی، به ترکی آشتخابات، به روسی آشتخاباد) پایتخت جمهوری ترکمنستان است. نام این شهر

در گذشته «آسقایاد» و در بین سالهای ۱۹۱۹ تا ۱۹۲۷ «پولوتوراتسک» بوده است. این شهر علاوه بر آن، مرکز ولایت عشق‌آباد است. شهر در دامنه کوههای کپه‌داغ و در ارتفاع ۲۱۴ تا ۲۴۰ متری از سطح دریا واقع شده است. این شهر در مرکز حمل

و نقل جمهوری قرار داشته و علاوه بر آن، راه‌آهن ترکمنباشی (سابقاً کراسنودسک) - تاشکند نیز از این شهر می‌گذرد. متوسط درجه حرارت آن در ژانویه ۰/۸ درجه و در ژوئن ۲۰/۵ درجه سانتیگراد است. جمعیت شهر در سال ۱۹۷۹ برابر ۲۷۹ هزار نفر، در سال ۱۹۸۹ برابر ۳۹۸ هزار نفر و در سال ۲۰۰۲ برابر ۴۵۰ هزار نفر بوده است.

اراضی عشق‌آباد در دوران باستان مرکز تجمع جمعیت و نقطه‌ای مسکونی بوده است. بنیان شهر در سال ۱۸۸۱ بر روی آبادهی آسقایاد گذارده شده است. در نزدیکیهای عشق‌آباد، آثار باستانی مربوط به ویرانه‌های «نساء» و «آنانو» قرار دارد. به جهت قرار گرفتن در مسیر راههای کاروان‌رو و عبور مسیر راه‌آهن عشق‌آباد - کاسپی (۱۸۸۵م) عشق‌آباد - تاشکند (۱۸۹۹م) شهر تدریجاً به رشد خود ادامه داد و به یک مرکز سیاسی، اداری و فرهنگی ولایت زاکاسپی (ماوراء خزر) تبدیل شد. در فعالیتهای سیاسی انقلابی سالهای ۱۹۰۵ و ۱۹۱۷ روسیه، مردم این شهر نیز اشتراک فعال داشته‌اند.

عشق‌آباد تا سال ۱۹۲۴ مرکز جمهوری خودمختار ترکمنستان بود. از سال ۱۹۲۴ تاکنون نیز پایتخت جمهوری

نام جمهوری و تقسیمات اداری	مساحت (کیلومتر مربع)	جمعیت (هزار نفر)			تراکم جمعیت (انفرد / کیلومتر مربع)
		کل	شهری	روستایی	
شهر	۱۵۱	۱۱۵۱	-	۱۰۰	۲۰۳
۲۷۲	۹۸۷	۱۱۰	۷۶۷	۷۸	۲۲
استان امدان	۱۰۵۱	۹۸۷	۱۱۰	۷۶۷	۷۸
استان قره‌باغ شرقی	۹۷۳	۹۲۳	۶۱۵	۳۲۸	۳۵
استان گوری بنگ	۲۷۸۶	۲۷۶۷	۵۴۰	۲۰۷	۲۷
استان جابول	۱۲۲۲	۱۰۵۵	۵۰۳	۵۵۲	۵۲
استان قره‌باغ جنوبی	۲۱۲۲	۲۱۱	۲۱۱	۱۰۸	۷۸
استان کاراگنای	۸۵۳	۱۲۵۰	۱۱۲۸	۲۰۲	۸۵
استان قره‌اوردو	۱۲۸۱	۴۵۶	۲۲۸	۲۲۸	۳۵
استان کونک چتاو	۷۸۶	۶۶۷	۲۶۱	۲۰۶	۳۶
استان کونستای	۱۹۵۱	۱۳۳۲	۶۲۵	۶۰۸	۲۶
استان یاولووار	۱۳۶۵	۹۵۱	۶۱۶	۳۳۵	۳۵
استان قره‌باغ شمالی	۲۲۳	۲۲۳	۲۲۳	۲۲۳	۵۲
استان سمن پالاتسک	۱۷۶۶	۸۹۳	۲۲۲	۶۰۸	۲۸
استان نادی کورگان	۱۸۰۵	۱۲۶۶	۶۶۶	۶۰۰	۳۵
استان اورال	۱۵۱۲	۶۶۶	۱۷۸	۴۸۸	۵۷
استان چلداوگاد	۱۸۵۱	۱۰۱۰	۵۶۶	۴۴۴	۲۲
استان چیسکند	۱۱۶۳	۱۸۵۱	۷۵۶	۱۱۰۲	۵۶

موسسه ملی علوم انسانی و مطالعات اجتماعی
مساحت و جمعیت واحدهای اساسی تکریمی است

پرتال جامع علوم انسانی

ترکمنستان است.

عشق آباد در زلزله سال ۱۹۴۸ کلاً ویران و بعدها از نو ساخته شده است. در سالهای ۱۹۵۰ - ۱۹۷۰ تعداد بسیاری بناهای مسکونی و مراکز اداری، فرهنگی، اقتصادی و تجاری در این شهر ساخته شده است. مجموعه بناهای مربوط به آکادمی علوم ترکمنستان، مهمانخانه‌های «عشق‌آباد» و «اینوریست» تئاتر دراماتیک و کتابخانه دولتی، از جمله بناهای دینی شهر است. در یکی از میدانهای شهر، مجسمه شاعر معروف ترکمن «مخومتلی فراغی» نصب شده است.

عشق‌آباد اکنون مرکز علمی، سیاسی، اداری، فرهنگی و اقتصادی ترکمنستان به شمار می‌رود. در این شهر آکادمی علوم ترکمنستان و مؤسسات علمی و تحقیقی دیگر، به فعالیت اشتغال دارند. از مراکز مهم شهر، می‌توان از کتابخانه دولتی، ۴ تئاتر (باله، اپرا و درام)، ۳ موزه (تاریخ، کشورشناسی، هنرهای تصویری) نام برد.

تاشکند

تاشکند، پایتخت ازبکستان و مرکز ولایت تاشکند است. این شهر، یکی از مراکز تولید صنایع حمل و نقل و مرکز مهم فرهنگی است. تاشکند در قسمت شرق جمهوری، در واحه تیان‌شان، در دره رودخانه چیرچیک و در ارتفاع ۴۴۰-۴۸۰ متری از سطح دریا واقع شده است. متوسط درجه حرارت آن در ژانویه ۷/۱ درجه و در ژوئن ۲۷/۵ درجه سانتیگراد است.

متوسط بارندگی سالانه آن بین ۳۶۰ تا ۳۹۰ میلی‌متر است. جمعیت آن در سال ۱۹۸۹ برابر ۲۰۷۳ هزار نفر بوده است. تاشکند یکی از قدیمیترین شهرهای منطقه است. از تاریخ بنای شهر اطلاع دقیقی در دست نیست. در اراضی تاشکند، نمونه‌هایی از آثار مربوط به عصر حجر به دست آمده است. این شهر از قرون ۴ و ۵ میلادی دارای جمعیت بوده و مسکونی است. نام آن برای اولین بار در منابع تاریخی به نام «شاش» یا «چاچ» نام برده شده است. بعدها به نام «بینکند» و در قرن ۱۱ تاشکند (شهر سنگ) نامیده شده است. تاشکند در ادوار مختلفه مرکز حکومت امپراتشیه‌های ترک، خلفا، سامانیان، قراختایان، قراختایان و تیموریان و در ترکیب امیرنشین بخارا، خوقند قرار داشته است. این شهر در سال ۱۸۶۵ در ترکیب روسیه تزاری قرار گرفته است. شهر در اوایل قرن ۲۰ میلادی، یکی از مراکز مهم صنعت و بازرگانی و محل تلاقی راههای تجاری آسیای مرکزی بوده است. در سال ۱۹۱۸-۱۹۲۴ تاشکند مرکز جمهوری خودمختار ترکستان و از سال ۱۹۳۰ ناکنون، پایتخت جمهوری ازبکستان است.

در تاشکند بیش از ۲۰۰ مرکز صنعتی وجود دارد. حدود ۱۲

کل تولید ناخالص جمهوری در این شهر به دست می‌آید. مهمترین رشته صنایع آن، ماشین‌سازی و صنایع فلزات اساسی است. در این شهر قطعات هیدرولیکی کمباینهای پنبه‌جمع‌کنی، تراکتور و بزرگ‌ساز ساخته می‌شود. صنایع الکتروتکنیکی و دستگاههای پنبه‌پاک‌کنی نیز تولید می‌شود. تاشکند همچنین مرکز مهم صنایع سبک است. در کارخانه‌های بافندگی آن، پارچه‌های پنبه‌ای بافته می‌شود. کارخانه گونی‌بافی، مواد شیمیایی، مصالح ساختمانی و صنایع خوراکی نیز در تاشکند فعالیت دارند.

در قسمت قدیمی این شهر آثار معماری مربوط به تمدن اسلامی وجود دارد. مدرسه بارک‌خان، کولک‌داش (قرن ۱۶)، مقبره شیخان طائور و یونس خان، امام کفال شامی، از جمله آثار مهم شهر به شمار می‌روند. پس از وقوع زلزله سال ۱۹۶۴ این شهر ویران و مجدداً از نو ساخته شده است. در تاشکند آکادمی علوم ازبکستان و موسسات وابسته به آن فعالیت دارند. موسسه تحقیقاتی صنایع نفت آسیای مرکزی و انستیتو تحقیقاتی کشاورزی آسیای مرکزی به‌طور چشمگیری فعالیت دارند. در دانشگاه تاشکند بیش از ۱۵۰ هزار دانشجو به تحصیل اشتغال دارند.

کتابخانه دولتی ازبکستان، موزه مرکزی تاشکند موزه‌های تاریخ، هنرهای زیبا، ادبیات و طبیعت و همچنین تئاتر، اپرا و باله، کنسررواتوار، کتابخانه‌ها، کلوپهای فرهنگی از مراکز فرهنگی و علمی تاشکند به‌شمار می‌روند.

در تاشکند ۱۳ نشریه و ۱۲ مجله منتشر می‌شود. رادیو تاشکند و ایستگاه تلویزیون ازبکستان در این شهر فعالیت دارند.

بیشکک (Bishkek)

بیشکک / بیشکک (Pishkek) (قبل از سال ۱۳۰۵ ش/ ۱۹۲۶ پیشکک و از سال ۱۹۲۶ تا ۱۹۹۱ فروزنه (Frunze)، پایتخت جمهوری قرقیزستان و بزرگترین مرکز سیاسی، علمی، صنعتی، ارتباطی و فرهنگی جمهوری قرقیزستان. این شهر در دامنه رشته‌کوه «قرقیزستان» در دره رود «چو» در ارتفاع ۷۵۰ تا ۹۰۰ متری واقع شده است.

بیشکک و نواحی پیرامون آن در دره چر واقع شده‌اند که حوضه بین کوهی گسترده‌ای است که در ارتفاع ۶۰۰ تا ۴۰۰۰ متری از سطح دریا قرار دارند. از جنوب، ناحیه به کوههای قرقیز محدود می‌شود. در امتداد لبه پایکوهها، در برابر امتداد دره‌ای که ۸ تا ۹ کیلومتر عرض دارد، شیب تندی پیدا می‌کند. در جنوب بیشکک دو رشته کوه، حوضه‌های «اورتالیش» و «تفقور بولین» را از یکدیگر جدا می‌کند.

اقلیم ناحیه بیشکک، با آب و هوای آفتابی، اختلاف روزانه و سالانه دما، تابستان داغ و خشک، زمستان ملایم و تسلاط

مقاصد داخلی و خارجی حمل می‌کند. حمل و نقل داخلی را در آن در مسیرهای زیر انجام می‌شود:

بیشکک - بالیقچی (ناحیه ایسوک کول)، بیشکک - بخشهای جنوبی جمهوری اوش، جلال‌آباد که با گذر از میان قلمرو جمهوریهای قزاقستان و ازبکستان امکان‌پذیر می‌شود.

برنامه بلندمدتی برای توسعه ارتباطات ریلی با نواحی داخلی جمهوری مورد نیاز است. خطوط ارتباطی موجود بیشکک و ایسوک کول، برای گسترش و پوشش دادن پیرامون دریاچه و رسیدن به شهر نارین برنامه‌ریزی شده است.

حمل و نقل ریلی خارج بین بیشکک و جمهوریهای همسایه، قزاقستان و ازبکستان انجام می‌شود. برای برقراری ارتباط با روسیه، کشورهای همسود و دیگر کشورهای جهان از طریق ترانزیت عمل می‌شود.

حمل و نقل جاده‌ای: از راه‌های ارتباطی زمینی برای جابه‌جایی مسافر و کالا بین نقاط داخلی و خارجی کشور بهره گرفته می‌شود. حمل و نقل زمینی بین بیشکک و همه نواحی جمهوری انجام می‌شود. شاهراهی بیشکک را با دریاچه ایسوک کول مرتبط می‌سازد.

حمل و نقل جاده‌ای بین بیشکک و جمهوریهای همسایه، قزاقستان، ازبکستان، تاجیکستان و چین صورت می‌گیرد. ارتباط زمینی با روسیه، کشورهای همسود و دیگر کشورهای جهان از طریق ترانزیت انجام می‌شود.

حمل و نقل هوایی: حمل و نقل هوایی بار و مسافر بین شهرهای داخلی جمهوری از بیشکک به سایر نقاط و بالعکس انجام می‌گیرد. دو فرودگاه شهرهای چولپون نا و کازاکول در ساحل دریاچه ایسوک کول واقع شده‌اند. حمل و نقل هوایی بین‌المللی بین بیشکک و مقاصد گوناگون انجام می‌شود. شرکت هوایی قرقیزی «ایزولپورو» و دفتر محلی شرکت‌های هوایی بین‌المللی ک.آل.ام. بریتیش ایرویز، لوفت‌هانزا، ایرایندی و تورکیش ایرلاینز، در بیشکک فعالند.

هتلها: در بیشکک ۲۴ هتل فعالیت دارند.

معماری: براساس نقشه سال ۱۸۷۲/۱۸۸۹، شهر طرح اولیه منظمی با شبکه‌هایی متوسط داشت. خانه‌های گلی و بناهای آجری در آن زیاد بود، ولی در دوره شوروی، معماری شهر به طور کامل دگرگون شد. در دهه ۱۹۲۰، ۱۹۳۰ و ۱۹۴۰ ساختمانهای متعددی در آن بنا شد که از آن جمله می‌توان ساختمان وزارت فرهنگ قرقیزستان (۱۳۰۶/ش/۱۹۳۶، معمار آ.ب.زنکوف)، (خانه دولت ۱۳۱۳/ش/معمار ا.ب.دوبف)، ساختمان موسسه داروسازی (۱۳۱۷/ش/۱۹۳۹) و ساختمان کمیته اجرایی

(۱۳۱۶/ش/۱۹۳۸ مهندسين هر دو بنا پ. استيلين و س.خ. ساكين).

طرح نوسازی شهر در ۱۳۱۷/ش/۱۹۳۹ توسط مهندس ن.ن. اسمیرنوف با مشاوره ای. و. ژولتوفسکی تهیه و تدوین شد و نقشه‌های بعدی بین سالهای ۱۳۲۷/ش/۱۹۴۸-۱۹۵۸ توسط مهندس آ.س. اسمولینسکی و در ۱۳۴۹/ش/۱۹۷۰ توسط دو نفر مهندس به نامهای و.ای. نازروف و و.پ. شریستکف تهیه شد. این نقشه‌ها عموماً براساس نقشه اولیه شطرنجی از قبل وجود داشت. ساختمانهای چندی ساخته شد و شهرکهای مسکونی در نواحی پیرامون شهر و فضای سبز مناسب ایجاد شد. خیابان درزژینسکی به بلوار با ۱۶ نوار گلکاری و فضای سبز تبدیل شد. بلوار با ساختمانهای مسکونی و بناهای عمومی ۴-۲ طبقه منظم و مقاوم در برابر زلزله ساخته شده‌اند. بین سالهای ۱۹۵۰-۱۹۷۰ شهرسازی گسترش یافت. شهرکهای جدیدی در بلوار صلح ساخته شد (مهندس ای.آ. لوشنکا) و شهرک شماره ۲ نزدیک باغ گیاه‌شناسی ساخته شد (مهندس آ.س. آرزوف).

بناهای دولتی با اهمیت بیشکک عبارت‌اند از: تالار اپرا و باله (۱۳۳۴/ش/۱۹۵۵، معماران آ.ای. لاپورنکو و دیگران)، کتابخانه عمومی (ن.گ. چرنیشفسکی Chernishvski) (۲۶-۳۴/ش/۱۳۴۱-۵۷-۱۹۶۲ معمار و.ا. نوزوف)، چشم‌انداز میدان سوتسکایا (Sovetskaya)، بنای کمیته اجرایی شهر (۱۳۴۵/ش/۱۹۵۶، مهندس پ.پ. ایوانوف).

هنرستان فنی (۱۳۳۳/ش/۱۹۵۴ مهندس ای.جی. پیسارسکو) و ساختمان وزارت کشاورزی (۱۳۳۳/ش/۱۹۵۴، مهندس و.ا. نوزوف) از دیگر بناهای مهم شهر می‌توان از خانه موزه م.و. قرونزه (۱۳۴۷/۱۹۶۸ مهندسين ایو. پ. کاریخ و گ. کوتاتلارزه) ساختمان دادگاه عالی قرقیزستان (۱۳۵۱/ش/۱۹۷۲، مهندس و.و. کوربانف)، استادیوم ورزشی (۱۳۵۲/ش/۱۹۷۴) و موزه هنرهای زیبا (۱۳۵۲/ش/۱۹۷۴، مهندسين ش. زکشیبایف، و. تازارف، د. یرسکولیف) نام برد. بیشکک دارای چندین پارک و مراکز تفریحی است. در بیشکک یادمانهای چندی از مشاهیر علم و ادب و فرهنگ قرقیزستان توسط هیکل تراشان و معماران قرقیز و سایر ملت‌ها ساخته و در میدانها و نقاط مختلف نصب شده و دارای ارزش هنری و فرهنگی بسیار است.

در بیشکک موسسات آموزشی عالی متعددی فعالیت دارند که از آن میان، دانشگاه دولتی قرقیزستان، فرهنگستان علوم قرقیزستان، موسسه آموزش فنی بیشکک، موسسه آموزش کشاورزی قرقیزستان، موسسه فیزیک و هنرستان قرقیزستان از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. بیشکک مرکز علمی فرهنگی جمهوری به‌شمار می‌رود. از

تاش، کاشکاس، اورو - سالی، نوروز - چون - کورچاک - علمی، موسسه ماشینه‌های کشاورزی، موسسه تحقیقات علمی دامپوروی و خدمات دامپزشکی، موسسه تحقیقات علمی ویژه ماشینی کردن سیستم‌های بازیافت زمین، موسسه غدد و رادیولوژی، موسسه پژوهش‌های علمی ویژه بیماری سل، موسسه پژوهش‌های علمی روان‌درمانی و درمان جسمانی، موسسه تحقیقات علمی امامی و طب کودکان و موسسه تحقیقات علمی بیماری‌های واگیر، میکروب‌شناسی و بهداشت نام برد.

موسسات فرهنگی: موسسات فرهنگی شهر عبارت‌اند از: کتابخانه عمومی (ن. گ. چریشنسکی با حدود ۲/۵ میلیون جلد کتاب، موزه دولتی تاریخ قرقیزستان، موزه دولتی هنرهای زیبای قرقیزستان، تالار اپرا و باله، تالار نمایش، تالار ن. ک. کروپسکایای روسیه و تالار تئاتر عروسکی جمهوری، تعدادی انجمن فرهنگی از جمله انجمن موسیقی توکتوکل ساتیگلانف (Toktagal Satyglanov)، و سالن کنسرت در شهر فعالیت دارند. شهر دارای استادیوم فیلمبرداری قرقیزستان، تعدادی باشگاه، سینما و موسسات تفریحی است.

سه مرکز انتشاراتی جمهوری به نام‌های قرقیزستان، مکتب و ایلیم در بیشکک واقع و بزرگترین مجتمع چاپ شرق آسیا و اداره تلگراف قرقیزستان در این شهر قرار دارد. از ۱۲۵۴/۱۹۷۶ در بیشکک ۹ روزنامه جمهوری،

به اضافه مرکز انتشار مجلات (شامل ۱۵ مجله) تاسیس شد. روزنامه وچرنی بیشکک از سال ۱۹۷۴ منتشر می‌شود. برنامه‌های رادیویی محلی فعالیت گسترده‌ای دارد. تلویزیون قرقیزستان برنامه‌های خود را به زبان قرقیزی و روسی پخش می‌کند و برنامه‌های تلویزیون مسکو نیز تقویت می‌شود.

در دوره انقلاب سالهای ۱۲۲۳-۱۹۰۵/۱۹۰۷-۱۹۰۷ تظاهرات کارگری در شهر گسترده شده بود. در اکتبر ۱۹۱۷/۱۲۳۶ سازمانی بلشویکی در این شهر تشکیل شد که توسط آ. ایوانیتسین (A. e. Ivanitsin) رهبری می‌شد. حکومت شوروی در اول (۱۴) ژانویه ۱۹۱۸ تاسیس شد. در ۱۹۱۸/۱۲۳۷ بیشکک بخشی از ترکستان شوروی (روس) بود. در ۱۳۰۴/۱۹۲۴، مرکز اداری ولایت خودمختار قرقه‌قرقیز (از ۱۳۰۵/۱۳۰۵ قرقیزستان) شد و خط آهنی به اولیائتا (شهر کنونی جامبول) کشیده شد. در ۱۳۰۶/۱۹۲۶، به افتخار رشادتهای م. و. فرونزه (ژنرال قرقیزی ارتش شوروی) که در این شهر متولد شده بود، «فرونزه» نامیده شد. از سال ۱۳۱۵/۱۹۲۶ این شهر پایتخت قرقیزستان است.

در بیشکک و پیرامون آن استراحتگاه‌های آب درمانی «ایسک آنا»، چهار آشپزخانه و خانه‌هایی برای استراحت ایجاد شده است. بیشکک یکی از مراکز جهانگردی جمهوری و نقطه شروعی برای سفرهای جهانگردی روی دریاچه ایسک‌گول است. هشت جاده سراسری گردشگری و جهانگردی از بیشکک می‌گذرد. در بیشکک چندین هتل، مهمانخانه و مرکز جهانگردی فعالیت دارد.

دوره شوروی بیشکک به مرکز اقتصادی و فرهنگی قرقیزستان تبدیل شد و در جریان جنگ بزرگ میهنی (۲۰-۱۳۲۴/۴۱-۱۹۴۵) دهها موسسه صنعتی از مناطق اروپایی شوروی به این شهر انتقال داده شد تا برای خط مقدم جبهه مهمات تولید کنند. فلزکاری و ماشین‌سازی در آن گسترش چشمگیری داشت و پس از جنگ این شهر

حومه‌های بیشکک، کوه‌هایی که قله برف‌پوش آنها منظره زیبایی را به وجود آورده و شهرها را احاطه کرده‌اند، دارای جاذبه‌های بسیار گردشگری و ماجراجویی است. دامنه کوه‌ها و یخچال‌های طبیعی به مراکز تابستانی و زمستانی اسکی‌بازی متصل شده‌اند. در زستان نزدیکترین مراکز اسکی‌بازی عبارت‌اند از: چو -

بزرگترین مرکز صنعتی قزقیزستان شوروی شد.
دوشنبه

(شهر از ۱۹۲۵، از ۱۹۲۹ تا ۱۹۶۱ - اسالین آباد)

پایتخت جمهوری تاجیکستان. در وادی حصار در بلندی ۹۲۰۷۵۰ متری از سطح دریا، در دو ساحل رود دوشنبه (وزرپا) جای گرفته است. تا اول سپتامبر ۱۹۷۹ جمعیت آن ۵۰۰ هزار نفر (۱۹۲۶، ۶ هزار، ۱۹۳۹، ۸۳ هزار، ۱۹۵۹، ۲۲۷ هزار نفر) اقلیمی قاره‌ای است. میانگین دمای آن در ژانویه ۱ درجه و در ژوئیه ۲۸ درجه سانتیگراد است.

دوشنبه به ۴ ناحیه (رایون) اداری تقسیم شده است: راداهن، مرکزی، اکتبر و فروزیه. مساحت دوشنبه ۱۲۵ کیلومتر مربع است. غیر از آن سال ۱۹۷۸ منطقه استراحتگاهی وزرپا نیز در ترکیب ناحیه اداری اکتبر قرار گرفت

(مساحت آن ۱۴۵/۶ کیلومترمربع). دوشنبه با راه‌آهن عریض با شهر ترمذ، و ارچو نیکید زه‌آباد و با راه‌آهن کم‌عرض با شهرهای کولاب، قورغان تپه، کالینین‌آباد و با شهرک پنج پایان ارتباط دارد. از دوشنبه به خاروغ، خجند، کولاب و ترمذ راه‌آه‌ای اتومبیل‌رو کشیده شده است.

فرودگاه دوشنبه آن را با راه هوایی با مسکو، خجند، کی‌یف با پایتخت‌های جمهوریهای آسیای میانه، قفقاز و برخی شهرهای اورال و سیبری می‌پیوندد.

پیشینه تاریخی: شهر در سالهای حاکمیت شوروی

در جای سابق قشلاق دوشنبه ساخته شده است. دوشنبه همچون قشلاق هنوز سال ۱۶۷۶ در یاریلق‌خان بلخ سیحان قول پیاورد، که به پادشاه روس شتونور آنکسی یتو-بیچ فرستاده بود، یادآور شده است میرمحمد امین بخاری (مولف اثر تاریخی «عبیدالله نامه»، ابتدای سده ۱۸) هم قلمه نه چندان کلان دوشنبه را نام برده است.

دوشنبه تا ابتدای سده ۲۰ قرارگاه عملداری خود (بیچکا) بود که او به بیک حصار اطاعت می‌کرد: از سال ۱۹۰۷ دوشنبه قرارگاه ثبتانی بیک حصار گردید. در سپتامبر ۱۹۲۰ امیر آخرین بخارا، سعیدعالم‌خان از ضربه‌های انقلابین خلقی بخارا گریخته، به دوشنبه آمد و آن را قرارگاه نو خود گردانید.

در اینجا او دسته‌های باسماچیان بخارای شریف را متحد نموده، برای بر ضدحاکمیت شوروی مبارزه کردن تباری دین گرفت. حکومت روسیه فراتیو شوروی به درخواست کمیته اجرایی مرکزی جمهوری شوروی خلق بخارا از بخشهای جبهه‌های ترکستان انرژی عملیاتی حصار را تشکیل داده آن را به مبارزه ضد باسماچیان فرستاد. در ۲۱ فوریه ۱۹۲۱ دوشنبه از باسماچیان آزاد کرده شد. در

دوم مارس ۱۹۲۱ اعضای کمیساریای ترکستان و. و کوی ییشف به دوشنبه آمده برای تقویت و استحکام حاکمیت شوروی کارهای زیادی را انجام داد.

آخر سال ۱۹۲۱ زیاده از ۱۰ هزار باسماچیان به سرداری انورپاشا دوشنبه را محاصره کرد. تا نیمه فوریه ۱۹۲۲ شهر در حالت محاصره بود. ۱۴ ژوئیه ۱۹۲۲ دوشنبه از باسماچیان آزاد شد.

از سال ۱۹۲۴ دوشنبه پایتخت جمهوری خودمختار شوروی سوسیالیستی تاجیکستان، و از ۱۹۲۹ پایتخت جمهوری شوروی سوسیالیستی تاجیکستان شد.

در اوایل ۱۹۲۵ نخستین کمیته اجرایی شورای نمایندگان زحمتکشان شهر انتخاب گردید. از اواخر سال ۱۹۲۶ شهر روبه ترقی نهاد. همان سال ساختمان مجتمع صنعتی انجام یافت که از آن جمله آسیای نوردی، کارخانه روغن، صابون‌پزی و نیروگاه برق حرارتی (به ظرفیت ۷۸ کیلووات) را می‌توان نام برد. ترقیات دوشنبه در سالهای برنامه - پنجساله یکم با سرعت ادامه یافت. در پیشرفت اقتصادیات و مدنیت پایتخت تاجیکستان و تمام کشور، راداهن ترمذ - دوشنبه (۱۱ سپتامبر ۱۹۲۹) نقش بزرگی بازی کرد. کارخانه‌های آجرسازی و چوب‌بری، کارخانه ابریشم‌ریسی ساخته به استفاده داده شدند. در برنامه پنجساله دوم (۱۹۳۳-۱۹۳۷) نیروگاه حرارتی دیزلی (به ظرفیت ۱۵۰۰ کیلووات)، کارخانه تعمیر مکانیکی به نام گ.ک. اورجو

نیکیزده-نخستین کارخانه صنعتی فلزکاری تاجیکستان، و چپخانه به بهره‌برداری رسیدند.

کارخانه‌های صنایع سبک و غذایی، کارخانه دوزندگی، اولین مجتمعهای کارخانه چرم، گوشت، نان و شرابسازی به کار انداخته شدند. در ژانویه ۱۹۳۷ نیروگاه برق آبی وزرپا بالا (به ظرفیت ۷/۵ هزار کیلووات) نیروی برق تولیدی خود را به دوشنبه داد. در سالهای جنگ جهانی دوم کارخانه سیمان و مرحله اول کارخانه بافندگی «دوشنبه» کارخانه البستر، کارخانه‌های مکانیکی «آوتوزاپچاست» (اکنون «تاجیک اگرگت») به بهره‌برداری رسیدند. در دوره - پنجساله‌های پس از جنگ مرحله اول نیروگاه برق آبی - مجتمع ساخت قطعات بتنی، کارخانه‌های صنایع چوبی، کارخانه‌های تولید و بسته‌بندی مواد غذایی و صنایع سبک به بهره‌برداری رسیدند. به کار افتادن نیروگاه برق آبی شش و سه (در رود وخش) به تولید انرژی برق افزوده شده و تقویت شد. مراحل دوم و سوم نیروگاههای حرارتی تاجیکستان، کارخانه «تاجیک کابل» فاز اول کارخانه یخچال‌سازی، کارخانه «ریمستروی دورماش» فاز اول و دوم کارخانه سیمان و دیگر کارخانه‌های صنعتی ساختمان به کار

اقتصاد: دوشنبه یکی از مهمترین مراکز صنعتی آسیای میانه است. حجم محصولات صنعتی سال ۱۹۷۵ نسبت به سالهای ۱۹۴۰، ۱۷ برابر افزایش داشته است. سال ۱۹۷۴ در دوشنبه ۹۰ کارخانه بود. کارخانه‌های «تاجیک تکستیل ماش»، «تاجیک کابل»، «تاجیک تارگماش» یخچانهای روزگار کارخانه مکانیکی به نام اورچ نیکیدزه - از جمله کارخانه‌های صنعتی ماشین‌سازی و فلزکاری؛ اتحادیه استحصالی کالاهای پنبه‌ای، اتحادیه دورنگی به نام «پنجاهسالگی اتحاد شوروی»، مجتمع ایریشم‌کشی دوشنبه و غیره از جمله کارخانه‌های صنایع سبک‌اند.

محصولات کارخانه تاجیک تکستیل ماشین، به نام ف. دزرنزینسکی و محصولات کارخانه آرمانوری به نام اورچو نیکیدزه به ۴۰ کشور خارجی صادر می‌شد. کارخانه اورچو نیکیدزه برای صنایع نفتی اتحاد شوروی و بسیاری دیگر از کشورهای خارجی تجهیزات تولید می‌کرد.

کارخانه‌های اساسی صنایع غذایی؛ بزرگترین کارخانه در آسیای میانه مجتمع روغن و کارخانه آبجوسازی، کارخانه قنادی «شیرین»، در دوشنبه کارخانه تعمیر اتومبیل، اتحادیه کارخانه‌های چرم و پای‌افزار، اتحادیه «تاجیک بل» موجودند. کارخانه‌های بسیار، مخصوصاً کارخانه‌های صنایع سبک و مواد غذایی با مواد خام محلی کار می‌کنند. در دوشنبه

ساختمان بناهای اقتصادی خیلی اوج گرفته‌اند. سال ۱۹۶۴ مساحت واحدهای مسکونی شهر یک میلیون و ۸۵۶ هزار مترمربع بود که در سال ۱۹۷۸ به ۴ میلیون و ۶۵۰ هزار مترمربع رسید.

ساختمان واحدهای مسکونی و بناهای اداری و اجتماعی شهر چند طبقه سال به سال وسعت می‌یابد. حدود ۹۲/۷ درصد از واحدهای مسکونی و اداری لوله‌کشی گاز هستند، ۹۱ درصد خانه‌ها از طریق حرارت مرکزی گرم می‌شوند. طول شبکه لوله‌کشی آب شهر ۶۵/۵ کیلومتر، و شبکه حرارت مرکزی ۲۷۵ کیلومتر است. برای جابه‌جایی مسافر در شهر ۱۷۰ اتوبوس برقی، ۴۸۸ اتوبوس و ۴۶۰ تاکسی کار می‌کنند. طول خط اتوبوس برقی ۱۰۲ کیلومتر و اتوبوس ۲۸۵ کیلومتر است.

معماری: آبادی کوچک و غیرقابل توجه دوشنبه که خانه‌هایش سراسر گلی بودند، در سالهای حکومت شوروی به شهر زیبا و خرم تبدیل یافت (پلان عمومی: ۱۹۳۷ معماران ن. و. بارالف، و آ. گایکوویچ، و دیگران)؛ بلوار رودکی ۱۹۶۵ (در دوره شوروی بلوار لنین). در این بلوار میدانهای اساسی شهر واقع شده‌اند.

«میدان راه‌آهن» (۱۹۶۲ معماران ل. ن. تراویانک و ا. و. رسونالوف) و مجسمه یادبود «کوی بیشف» (۱۹۳۷ هیگل تراش برادران و. د. و. د. استریف) «میدان عینی» با میهمانخانه «دوشنبه» (۱۹۶۴ معماران گ. یو. آزیکوویچ و و. پ. شلوخین) و «پیکره یادبود صدرالدین عینی» (برنز، ۱۹۷۸ هیگل تراش آ. گ. الدارف، معماران ر. ج. کریف و آ. پ. آگورونف)، «میدان ۸۰۰ سالگی مسکو» با تئاتر دولتی آکادمی اپرا و باله به نام صدرالدین عینی (۱۹۳۶-۱۹۴۶) (معماران آ. آ. یونگر، د. ای. بیلیمین و و. گوللی)، «میدانی به نام «و. ای. لنین» با خانه حکومت جمهوری تاجیکستان (۱۹۴۰-۱۹۴۶)، معماران س. ل. آنی‌سیمف، م. آ. زاخارف و هیگل و. ای. لنین (برنجی، ۱۹۶۰، هیگل تراشان ن. ر. پالیکورا و آ. س. رهین، معماران ک. ای. گاوریلن ای. کوتیرف)، «میدان پوتووسکی» با بنای اتحادیه مرکزی حزب کمونیست تاجیکستان (معمار س. ل. آنی‌سیمف با خیابانی به نام م. م. مف. فرونزه)، و چاپخانه «راحت» (۱۹۵۸-۱۹۵۹)، (معماران د. د. گندلین و گ. ن. ترلنسکی) در خود همین جا در کوچه پوتووسکی خانه نویسندگان (۱۹۷۸، معمار ا. صالح‌اف) ساخته شده است که در درآمدگاههای آن به شرف ماکسیم گورکی و صدرالدین عینی (۱۹۷۵، هیگل تراشان ن. د. پرودسکی، معمار گ. آ. سیرامیائینکف) هیگل یادبود گذشته شده است.

آخر سالهای ۵۰-۶۰ در خیابانی به نام و. ای. لنین یک رشته بناهای مسکونی جدید (معمار و. آ. آفاناسی‌یف) ساخته شدند. در بخشهای (میکروارایون) ۴۶، ۶۳، ۶۵، ۸۲، ۹۱ و غیره شهر دوشنبه بناهای زیبا و ارزان قیمت مسکونی و موسسه‌های کودکان ساخته به استفاده داده شد. از سال ۱۹۷۰ ساختمان بناهای مسکونی ۸-۹ طبقه و بناهای کارمندان اداری (بناهای ۸ طبقه مسکونی در خیابان لنین، معمار و. آ. آفاناسی‌یف)، مرکز محاسبات کامپیوتر (معمار و. م. لیاخ) و غیره آغاز یافت. سالهای آخر در دوشنبه بناهای زیبایی جدید، مانند خانه معارف سیاسی (معماران ا. ویرزوسکی و یو. ل. پاراخف)، خانه دولتی (معمار گ. یو. آیزیکوویچ)، چاپخانه «فراغت» (معماران گ. و. سالامینف و ش. زیدیف) و غیره ساخته شدند.

در دوشنبه پیکره رودکی (برنزی، پیکر تراش ف. گ. عبدالرحمن‌اف، معمار م. آ. حسینف)، لوحه یادبود مبارزان برقرار نمودن حاکمیت شوروی در تاجیکستان (معماران گ. و. سالامینف، یو. و. استگووسکی، پیکر تراش گ. گ. چرونینچنکو)، مجسمه غلبه (۱۹۷۰، معمار گ. و. سالامینف، گ. گ. چرونینچنکو)، لوحه یادبود به جنگاوران ارتش سرخ که در دوره جنگ جهانی دوم که در بیمارستانهای دوشنبه

دیقاف کرده‌اند (۱۹۷۵)، معماران ب.أ. ظهورالدین اف و ویرگان، گذشته شده‌اند.

فرهنگ: در سالهای حاکمیت شوروی دوشنبه به یکی از مراکز بزرگ فرهنگی و علمی اتحاد جماهیر شوروی تبدیل یافت. در شهر فرهنگستان علوم جمهوری تاجیکستان (تاسیس ۱۹۵۱) و ۲۳ انستیتو تحقیقاتی علمی موجودند.

دانشگاه دولتی ملی تاجیکستان، انستیتو پلی تکنیک تاجیکستان، دانشگاه دولتی آموزگاری، انستیتو دولتی طب به نام ابوعلی سینا، انستیتو تربیت بدنی، انستیتو دولتی صنعتی تاجیکستان به نام توسرنزاده، از جمله موسسات علمی جمهوری است.

در دوشنبه ۱۸۱ کتابخانه عمومی (۱/۳ میلیون جلد کتاب و نشریه)، کتابخانه دولتی جمهوری به نام ابوالقاسم فردوسی، کتابخانه مرکزی فرهنگستان علوم، از مراکز علمی - فرهنگی جمهوری به شمار می‌روند. چهار تئاتر حرفه‌ای، تئاتر دولتی آکادمی به نام صدرالردین عینی، تئاتر دولتی به نام ابوالقاسم لاهوتی، تئاتر دراماتیک روسی به نام مایاکوفسکی، تئاتر دولتی جوانان به نام م. وحیدف، موزه دولتی متحده جمهوری تاریخ و کشورشناسی و هنرهای تصویری به نام بهزاد، موزه ادبی عینی، ۳۵ سینما تئاتر (بزرگترین آنها به نامهای جامی، وطن، تاجیکستان)، استودیوی فیلمبرداری «تاجیک فیلم» (از ۱۹۳۰، فلارمونیا دولتی از ۱۹۳۴) و سیرک تاجیک فعالیت داشته‌اند.

در شهر دوشنبه انتشارات عرفان، معارف، دانش، روزنامه‌های متعدد هیئت مرکزی دائرةالمعارف تاجیک (۱۹۶۰) فعالیت دارند. در این شهر اتحادیه‌های مختلفی از جمله اتحادیه نویسندگان، هنرمندان، روزنامه‌نگاران و ... موجودند. رادیو تاجیکستان به زبانهای تاجیکی، روسی، ازبکی برنامه تولید و پخش می‌کند. از ۷ نوامبر ۱۹۵۹ نیز تلویزیون تاجیکستان آغاز به کار کرده است و برنامه‌های روسی و ازبکی نیز پخش می‌کند. در شهر ۵ استادیوم ورزشی موجود است. کاخ هنر تاجیکستان و استخر سرپوشیده شنا وجود دارد.

مراقبت‌های پزشکی: نخستین موسسه طبی دوشنبه بیمارستان جمهوری دارای ۴۵ تختخواب بود (۱۹۲۵) که در سال ۱۹۲۹ شماره تختخوابهای آن به ۱۷۵ عدد رسید. سالهای سی سده بیستم انستیتو سانتیاگو پاکتولوژی و انستیتو طبی تروپیکي گشاده شد که آنها سال ۱۹۵۵ به انستیتو اپیدمیولوژی تبدیل یافتند. ۱۹۲۵ آموزشگاه طبی، ۱۹۳۹ انستیتو طبی به نام ابوعلی بن سینا گشوده شدند. سال ۱۹۵۹ در نزد فرهنگستان علوم جمهوری شوروی تاجیکستان، انستیتو طبی کشوری تشکیل یافت که از ۱۹۵۶ به انستیتو گستر و انترولوژی تبدیل یافت (د. تاجیک، ج ۲، ۱۹۸۰، ص ۳۵۳، ۳۵۴).

آلماتی (به زبان روسی آلماتا)

نام این شهر به زبان قزاقی «آلماتی» است که تا سال ۱۹۲۱ نام شهر «ورنی» بوده است. آلماتا پایتخت سابق جمهوری قزاقستان و مرکز ولایت آلماتا است. شهر در دامنه شمال کوه‌های زانلی آلآتائوس در ارتفاع ۶۵۰-۹۵۰ متری از سطح دریا و در اراضی بین رودهای آلماتی بزرگ و آلماتی کوچک واقع شده است. شهر اقلیمی قاره‌ای دارد. متوسط درجه حرارت آن در ژانویه ۸ درجه، و در ژوئن ۲۲٫۲ درجه سانتیگراد است.

این شهر در محل منطقه مسکونی کهنی به نام «آلماتی» بنا شده است. در سال ۱۸۵۴ در این محل، قرارگاه نظامی روسی به نام ورنی ایجاد شده بود. به همین جهت در سال ۱۸۶۷ نیز به «ورنی» نامگذاری، و به عنوان مرکز فرماناری کل ولایت سمیرچیچ «رتی سو» (هفت رود) شناخته شده بود. تا قبل از انقلاب اکتبر، ورنی به عنوان مرکز تبعیضی سیاسی روسیه بود. این شهر از سال ۱۹۲۹ پایتخت قزاقستان است. جمعیت آلماتا در سال ۱۹۸۹ برابر ۱۱۲۸ هزار نفر بوده است.

آلماتا از مراکز مهم صنعتی، فرهنگی و علمی قزاقستان است. در این شهر صنایع مواد غذایی شامل کنسرو گوشت، کمپوت میوه، کارخانه‌های آرد، شیر، شراب‌سازی، توتون و صنایع قنادی فعالیت دارند. از صنایع سبک می‌توان از بافندگی، لباسهای پوست، نساجی، تریکو، کفش، لباس و صنایع چاپ نام برد. صنایع سنگین شامل ماشین‌سازی، ذوب فلزات سیاه و آلوار،

الکتروتکنیک، صنایع شیمیایی، مصالح ساختمانی، نیروگاه‌های حرارتی و آبی در این شهر استقرار یافته‌اند. در سال ۱۹۷۰ شبکه گازرسانی این شهر از طریق انتقال گاز از بخارا، تاسیس شده است.

در آلماتا موسسات علمی، فرهنگی و اجتماعی بسیاری فعالیت دارند. مرکز آکادمی علوم قزاقستان، کتابخانه دولتی، ۱۱۵ کتابخانه عمومی، ۴ موزه (موزه مرکزی قزاقستان و گالری نقاشی) ۵۱ کلوب، ۷ تئاتر (اپرا، باله و درام) در شهر آلماتا قرار دارند. ۵۰ موسسه درمانی و بهداشتی آن، حدود ۱۶ هزار تخت بیمارستانی، ۸ هزار پزشک و ۱۳۰ دندانپزشک فعالیت دارند. آلماتا یکی از مهمترین مراکز توریستی و ورزشی شوروی سابق بوده است. یکی از بزرگترین مجموعه‌های ورزش زمستانی جهان به نام «مدنو»، در نزدیکی شهر آلماتا قرار دارد.

رودهای آسیای مرکزی

سیردریا (سینچون)

سیردریا رودخانه‌ای است در آسیای میانه که از به هم پیوستن رودخانه‌های «تارین» و «قارادریا» به وجود آمده است. این رودخانه به دریاچه آرال می‌ریزد و درازی آن ۲۲۱۴ کیلومتر

است (طول آن به احتساب رود نارین به ۳۰۱۶ کیلومتر می‌رسد). حوضه آبریز آن ۲۱۹ هزار کیلومتر وسعت دارد. از آبهای ابتدای مسیر آن در آبیاری اراضی واقع در وادی فرغانه استفاده می‌شود. از شاخه‌های بزرگ رودخانه در این قسمت می‌توان از رودهای کاساناسای، قاولاسی، چاناناک‌سای، اسفابراسای، سوخ، اسفارا و غیره نام برد.

رودخانه پس از طی وادی فرغانه، سلسله کوههای فرهاد را قطع می‌کند و به شمال غرب پیچیده در بستر ی باتلاقی جریان می‌یابد. در اینجا شاخه‌های آفتون، چیرچیک و کلس به آن می‌پیوندند. در پایین مسیر، رودخانه سیردریا در امتداد کناره‌های شمالی صحرائی قیزیل قوم جریان می‌یابد. به جهت قرار داشتن سواحل اطراف بستر در بلندی، جریانهای تند آبی دارد و شاخه رود آریس به آن می‌ریزد. دلتای آن در مصب، دریاچه‌ها و اراضی باتلاقی را به وجود آورده است.

سیردریا از آب حاصل از ذوب برفها تغذیه می‌شود. پرآبترین فصل آن از اسفند تا مرداد است. برای استفاده از آب سیردریا و شاخه‌های آن در آبیاری، کانالهای متعددی ایجاد شده و سدهای مخزنی متعددی تأسیس شده است که در آنها نیروگاههای برق آبی احداث شده است. این رودخانه قابل کشتیرانی است و در آبهای آن ماهی صید می‌شود. شهرهای خجند، بیک‌آباد، چاردرد قزل اورا و کزالیسک در سواحل این رودخانه بنا شده‌اند.

امودریا (جیحون)

در زبان عربی امودریا «جیحون» و در زبان لاتین «Oxus» نامیده می‌شود. امودریا رودخانه‌ای است در آسیای میانه که در جمهوریهای تاجیکستان، ازبکستان، ترکمنستان و قسمتهایی از مرز افغانستان جریان دارد. درازای آن ۱۴۱۵ کیلومتر (طول آن از سرچشمه رود یعنی ۲۵۴۰ کیلومتر است) و مساحت حوضه آبریز آن ۳۰۹ هزار کیلومتر مربع است (با در نظر گرفتن حوضه رودهای زرافشان و قانقداریا). این رودخانه یکی از پرآبترین رودخانه‌های آسیای میانه است.

امودریا از کوههای هندوکش در افغانستان سرچشمه می‌گیرد و همراه با چند شاخه دیگر (تالدیک، آق دریا، یانی سو، قازاخ‌دریا و غیره) به دریاچه آرال می‌ریزد. این رود در مقاطع مختلف ناهای گوناگونی داشته است. از سرچشمه تا پامیر به نام «خجیر» و پس از پیوستن رود پامیر به نام «واهان دریا»، سپس «پنج» و پس از پیوستن رودخانه «وخش»، «امودریا» نامیده می‌شود. شاخه‌های اصلی آن از راست «قونت»، «باراتاق»، «ونج»، «کیزیل سو»، «گفرنهان» و «سرخان دریا» و از چپ «سرخاب» نام دارد. آب رودخانه امودریا از ذوب برفها و یخچالها تأمین می‌شود. امودریا حدود ۶ تا ۶ ماه (در فصول بهار و تابستان) جریان تند آبی دارد. در ابتدای مسیر، رودخانه‌ای کوهستانی و شیبدار است که دارای سواحل بند و

صخره‌ای است. در میانه و پایین مسیر، از شسته‌های هموار «توران» و صحرائی قارقوم و قزل قوم می‌گذرد. در این قسمت هر چند وقت یک بار بستر خود را تغییر می‌دهد، به شاخه‌های متعددی تقسیم می‌شود و جزیره‌های کوچکی را به وجود می‌آورد.

در حدود بیش از ۱۰ درصد مقدار آب رودخانه که در اراضی پست جریان دارد، به مصرف آبیاری می‌رسد. آب این رودخانه بسیار گل‌آلود است (۳۳ کیلوگرم در مترمکعب). امودریا از نظر حمل مقدار رسوبات، مقام اول را در جهان به خود اختصاص می‌دهد. تا سال ۱۹۶۰ رسوب‌گناره‌های سالانه رودخانه در نزدیکی شهر «کرکی» به ۲۱۰ میلیون تن رسیده است. در سواحل آن (به خصوص در پایین مسیر) جنگلهای توغ، سنجد و در بعضی جاها جنگلهای انبوه گز به وجود آمده است.

امودریا و شاخه‌های آن از نظر آبیاری دارای اهمیت بسیار است. از آب این رودخانه اراضی بسیاری در افغانستان، تاجیکستان، ازبکستان و ترکمنستان آبیاری می‌شود. بر روی این رودخانه نیروگاههای آبی «تاق آتش» و «نورک» تأسیس شده است. مسیر رود تا نزدیک شهر چارجو قابل کشتیرانی است. بنادر مهم آن کرکی، چارجو و نوکوس است.

آب یکی از بزرگترین کانالهای مصنوعی آبیاری جهان (کانال قراقوم) از امودریا تأمین می‌شود. شهرهای مند، بلخ (که در ابتدا و اواسط مسیر این رود بنا شده‌اند) از شهرهای دوران باستان هستند. از قرون وسطا به بعد، امودریا در رهنمای تجاری عمده روسیه با خوارزم و بلخ بوده است. امودریا از دوران پطرگبر سبب جلب نظر روسها بوده و از آن زمان به بعد در نقشه‌های روسی نشان داده شده است. از اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰ تحقیقات منظمی درباره امودریا صورت گرفته است.

دریاچه آرال

آرال دریاچه‌ای است در آسیای مرکزی که در ارتفاع ۵۳ متری از سطح دریای آزاد قرار دارد. آرال دریاچه‌ای بسته و دارای آبی شور است. درازای آن ۴۲۸ کیلومتر (از شمال شرق به طرف جنوب غرب) و پهناي آن ۲۲۵ کیلومتر است. مساحت این دریاچه (با احتساب جزایر آن) برابر ۶۴/۵ هزار کیلومتر مربع است. حجم متوسط آب آن تقریباً ۱۰۰۰ کیلومتر مکعب برآورد می‌شود. متوسط عمق این دریاچه بین ۲۰ تا ۲۵ متر و عمیقترین قسمت آن ۶۷ متر عمق دارد. سواحل شمالی آن اغلب هموار است که به وسیله خلیجها بریده بریده شده است. سواحل شرقی آن ماسه‌ای است. ساحل جنوبی دریاچه را دلتای امودریا و سواحل غربی آن را فلات «اوست یورد» (با بلندی ۲۵۰ متر از سطح دریا) تشکیل می‌دهد.

دریاچه آرال بیش از ۳۰۰ جزیره دارد که بزرگترین آنها «کوک

«آرال» و «بارسا کلس» است. رودخانه آمودریا و سیردریا به آرال می‌ریزد. قلیم دریاچه قاره‌ای است. درجه حرارت هوای آن در تابستان ۲۴ تا ۲۶ درجه سانتیگراد و در زمستان از ۷ تا ۱۳/۵ درجه سانتیگراد در نوسان است. درجه حرارت سطح آب در تابستان ۲۶ تا ۳۰، و در زمستان از صفر درجه سانتیگراد پایینتر است. درصد شوری آب آن بین ۱۰ تا ۱۱ در هزار است که در جنوب شرقی به ۱۴ در هزار می‌رسد. شفافیت آب آن تا ۲۵ متر است. جریان آب دریاچه در جهت گردش عقربه‌های ساعت است.

در این دریاچه ماهیهای کپور، کفال و سفید صید می‌شود. بنادر عمده آن «آرالسک» و «مویناک» است. برای اولین بار، دریاچه آرال در سال ۱۸۴۹-۱۸۴۸ توسط آ. ای. بوتاکف مورد بررسی و نقشه‌برداری قرار گرفته است.

در ارتباط با استفاده بیش از حد از آب رودخانه‌های آمودریا و سیردریا (در آبیاری اراضی) که مهمترین منبع تغذیه آب دریاچه هستند، سطح آب آن از سال ۱۹۶۰ به بعد در حال کاهش است. در طی ۱۳ سال (از ۱۹۶۳ تا ۱۹۷۶) حدود ۲/۵ متر از سطح آب دریاچه کاهش یافته است و از مساحت آن نیز ۷ هزار کیلومتر مربع کاسته شده است.

پایین رفتن آب دریاچه در سیستم بیولوژیکی آن تاثیر منفی داشته است. برای حل این مسئله تا همین مقداری آب از رودخانه‌های شمال و سیبری در نظر گرفته شده است.

دریاچه ایسیک کول (Issyk Kul)

دریاچه‌ای بدون زهکش، واقع در تیان‌شان شمالی، در قسمت شمال شرقی جمهوری قرقیزستان در آسیای مرکزی. دریاچه ایسیک کول که یکی از بزرگترین دریاچه‌های کوهستانی جهان است، در ارتفاع ۱۶۰۸ متری از سطح دریا در حوزه بین کوهی ایسیک کول، بین رشته کوه «کونگی - آلتائو» در شمال و «ترسکی آلتائو» در جنوب واقع شده است. (رک: دائرةالمعارف بزرگ روس)

جغرافیلان و سیاح نامی روس «پوتر. س. تیان‌شانسکی» (۱۹۱۴-۱۸۲۸) درباره فریندگی دریاچه «ایسیک کول» نوشته است: «این دریاچه یاقوت کبود و گرانه‌هایی بر تارک رشته کوه‌های پربرف نقره‌فام است. خیلی مشکل بتوان چیزی را به غلظت منظره دریاچه که از «کونگی» (Kungei) برای هر مسافر تازه‌وادی آشکار شود، تصور کرد».

تین‌شانسکی کاشف برجسته تیان‌شان که در سال ۱۸۵۷ این منطقه را دیده است، می‌افزاید: «رنگ آبی دریاچه ایسیک کول به قدری زیباست که رنگ آبی دریاچه ژنو را به چالش می‌خواند. سطح دریاچه ایسیک کول ۵ برابر سطح دریاچه ژنو است و هنگامی که از قسمت غربی «کونگی» به دریاچه نظر

می‌افتد، تصور خواهی کرد که دریاچه در سمت شرق بی‌انتهاست. مردم برای دیدن این همه زیبایی و آب و هوای مطلوب ایسیک کول ازدحام می‌کنند». (رک: اسپوتنیک شماره ۱۲، سال ۱۹۸۲)

برای رسیدن به این دریاچه، باید از بزرگراه «بیشکک» به طرف شمال شرقی در جهت تیان‌شان مسافرت کرد. این جاده در مسیری زیگزاگ شروع، و به ارتفاعات منتهی می‌شود. در انتهای این بزرگراه بین صخره‌های عمودی و شیب شسته‌ها، در ارتفاع ۱۶۰۹ متری از سطح دریا، جایی که تپه‌های بی‌انتهای پیچ خورده‌اند در پشت یکی از پیچها، دریاچه در منظرگاه انسان قرار می‌گیرد. این منظرگاه، حوضه پوشیده از گی دریاچه ایسیک کول است که با عظمت و وقاری خاص در طول افق گسترده شده است.

دریاچه ایسیک کول یکی از بزرگترین دریاچه‌های کوهستانی جهان است در پهنترین نقطه، عرض آن به ۶۰ کیلومتر و طول آن به ۱۷۶ کیلومتر می‌رسد. مساحت این دریاچه در حدود ۶۳۲۶ کیلومترمربع است (در برخی منابع مساحت آن ۶۳۲۰ کیلومتر مربع). این دریاچه از نظر ارتفاع، بعد از دریاچه «تی تی کاکا» (Tilicaca) در آمریکای لاتین، دومین دریاچه

کوهستانی جهان است. لکن از نظر عمق، با دارابون عمقی بیش از ۷۰۲ متر و مقدار حجم آب (۱۷۳۸ میلیارد مترمکعب) در جهان همتا ندارد.

آب دریاچه ایسیک کول شفاف و پاکیزه است. انسان به راحتی می‌تواند تا عمق ۲۰ متری آب را ببیند. رنگ آبی آب آن، در درون مشت انسان نیز قابل رویت است. به همین علت و در روزهای آفتابی که آسمان بدون ابر است، آب دریاچه بزرگ فیروزه‌ای روشن به نظر می‌رسد.

بیش از ۵۰ رودخانه به آن می‌ریزد که کل حجم تخلیه سالانه آب آنها بیش از ۳ میلیارد مترمکعب است. طولانیترین آنها که از شرق به دریاچه می‌ریزد، زرگلان (با متوسط آبی سالانه ۲۲ مترمکعب در ثانیه در دهانه) رتی اوپ (Tiup) است. رودخانه «چو» که از

حاشیه غربی حوزه کیلومترهای متعددی را از دریاچه می‌پیماید، درحال حاضر با دریاچه ارتباط ندارد. دریاچه ایسیک کول در دوره فراوانی آب، هنگامی که سطح آب دریاچه ۱۰ تا ۱۲ متر بالاتر از سطح کنونی بود، توسط رود چو زهکشی می‌شد. چنین دوره‌ای در فرون ۱۷ و ۱۸ اتفاق افتاده است. رودها از منابع گوناگون تغذیه می‌شوند، غالباً با آب برف و در اواخر بهار و در تابستان، عمیقترین زمان آنهاست. مساحت حوزه آبریز ایسیک کول دو ۲۱۹۰۰ کیلومتر مربع است. (رک: دائرةالمعارف بزرگ روس)

با وجود این که رودها و جویبارهای بسیاری به این

دریاچه امیرزید، ولی هیچ مجرای خروجی از آن را خارج نمی‌کند. به علت همین مسئله، آب آن شور بوده و شوری آن در حدود ۵/۸ در هزار است. در بستر دریاچه، چشمه‌های معدنی آب گرم وجود دارد که در گرم کردن آب آن نقش اساسی دارد. این خاصیت دریاچه بیان‌کننده نام آن است. ایسبیک کول از دو کلمه «ایسبیک» و «کول» تشکیل شده است. در زبان قرقیزی «ایسبیک» به معنی گرم (در زبان ترکی نیز «ایستی» به معنی گرم است) و «کول» به معنی دریاچه است (در زبان ترکی «گول» به معنی دریاچه است). درجه حرارت آن در سطح آب در ماه ژانویه به ۲۳-۳ درجه سانتیگراد و در ماه ژوئن به ۱۹-۲۰ درجه سانتیگراد می‌رسد.

سطح این دریاچه در تمام مدت سال، به استثنای بعضی خلیج‌های کم‌عمق، بدون یخ باقی می‌ماند. در تابستان جریانهای هوای لایه‌های گرم شده بالای آب را با لایه‌های سرد پایین مخلوط کرده و از این رو، ذخایری از آب گرم فراهم می‌شود.

فرسالة ایستگاه اندازه‌گیری آب، کاهش بین ۵ تا ۷ سانتیمتر از سطح آب را گزارش و ثبت کرده است. اگر این مسئله ادامه یابد، روند کاهش آب افزایش یافته، سپس تمام مجموعه اکوسیستم آن مختل خواهد شد. دریاچه ایسبیک کول، اساس اقلیم محلی پوشش گیاهی و علم جانوری را تشکیل می‌دهد. عقب‌نشینی آب دریاچه از کناره‌ها در حدود ۵۰ تا ۱۰۰ متر، موجب

نابین شدن گلهای شفا بخش محلی خواهد شد. همچنین بیهوشی که در حاشیه دریاچه که دارای درختان ارچنگ و ریش بز است و اقامتگاهی مناسب برای قرقاول به‌وجود آورده است، از بین خواهد رفت.

تغییرات مقیاس سطح آب که از اختلاف اقلیمی سبب می‌شود، با پادگانه‌های ساحل دریاچه که ۱۰-۸ متر بلندتر هستند و زیر آب رفتن ویرانه‌های نقاط مسکونی در عمق تا ۸ متری، گواه این فرایند است. در طی ۲ قرن گذشته، سطح دریاچه پایین رفته است، از سال ۱۸۸۶ حدود ۴ متر (براساس دیگر اطلاعات حدود ۷ متر) پایینتر رفته که در مقابل این سوابق، در تغییرات کمی در اتنای این قرون داشته است. شکل گیری پادگانه‌های بلند (در ارتفاع ۳۵-۴ متری) به حرکات تکتونیک نسبت داده می‌شوند. (رک: دائرةالمعارف بزرگ روس)

کانال قره‌قوم

کانال قره‌قوم بزرگترین کانال مصنوعی آبیاری در جهان است. این کانال در جنوب ترکمنستان واقع شده است. از رودخانه آمودریا (از حوالی روستای بوساقا) تغذیه می‌شود. حفر این کانال از سال ۱۹۵۳ آغاز شده است. در مرحله اول

هرساله ایستگاه اندازه‌گیری آب، کاهش بین ۵ تا ۷ سانتیمتر از سطح آب را گزارش و ثبت کرده است. اگر این مسئله ادامه یابد، روند کاهش آب افزایش یافته، سپس تمام مجموعه اکوسیستم آن مختل خواهد شد. دریاچه ایسبیک کول، اساس اقلیم محلی پوشش گیاهی و علم جانوری را تشکیل می‌دهد. عقب‌نشینی آب دریاچه از کناره‌ها در حدود ۵۰ تا ۱۰۰ متر، موجب

فهرست منابع

- دائرةالمعارف تاجیک، ج ۲، ۱۹۸۰، توشنبه (به زبان تاجیکی)
 - Azarbaijan Sovet Ensiklopediası
 I, Baki 1976
 - Azarbaijan Sovet Ensiklopediası,
 IV, Baki 1980
 - Azarbaijan Sovet Ensiklopediası, VIII, Baki 1984
 - Otechestvo Entsiklopedičeskii Slovar,
 Moskova, 1999
 - Geograficheskie Entsiklopedičeskii Slovar,
 Geograficheskie Nazvaniya, Glavna
 Redaktor A F. Treshnikov, Moskova,
 Sovetskaya Entsiklopediya 1986
 - Great Soviet Encyclopaedia, Vol. 9
 - Encyclopedia of Britanica, 1972
 - Kirghizistan, K. Otrobaveva, Glavnaya
 Redaksia Kirgiskoi Entsiklopedia, 1994
 Great Soviet Encyclopedia, Vol. 31, 1982

۱. درختی از تیره عتیله‌ها با نام علمی Rhamnus که دارای گونه‌های متفاوت است.
۲. درختچه‌ای از تیره کنتاز، از رده پلزدگان با نام علمی vulgaris phedra جزو تیره‌های بزرگ به مخروطیان که شکل ظاهری آن شبیه به گیاه داس‌پا است.